

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

Ա. ԳԵԱՆԶԵՅԵԱՆ

ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

Ա.

Ա. Վ.

Արձանագրություն հ. - երես վարձարկով
 Գե. Բ. Ե. Զ. Գ. Զ. Ե. Զ. Ե. Զ.
 26 հոկտեմբեր 1904 թ.

15 24 NOV 2011
 01 JAN 2009

ԿՈՒՆՍՏԱՆՔ

Կնիքի հարկային
 891.992-3
 9-65 սզ

Պ Ա Տ Կ Ե Ր Ն Ե Ր

Ա.

1001
 992

Բյուջայի նշանակման վրա

ՈՂՈՐՄԱԾՆԵՐԸ
 ՄԱՐԴԿԱՆՑ ՓՈԽԱՐԷՆ
 ՄԻՄԻՍՅՆ ՄԷԿԸ
 ՆՈՐ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻՆ

17 MAR 2014

25.549

Ո Ղ Ո Ր Մ Ա Ն Ե Ր Ը

Ա.

Ո՞վ չէ սրտում մի թեթև շարժում, մի ուրախ թրթրո զգում, երբ երկարատև մառախլապատ օրերից յետոյ առաւօտեան առաջին անգամ վառ արշարոյսն է նրա դիմացը ելնում ոսկի ժպիտով: Նշանաւոր է լինում մանաւանդ այդ փոփոխութիւնն այն ժամանակ, երբ վառ առաւօտը յաջորդած է լինում գիշերուայ հուժկու որոտին, շանթող կայծակին և յորդ, մինչև երկրի ուղը ծծուող հեղեղին.— օղը ջինջ, գետինը լուացուած, աներն ու պարտէզները կարծես ընութեան աւազանում սրբուած, մարբուած: Աշխարհը նոր ծնած է թւում. իրեն նոր է զգում և մարդը, մանաւանդ հոգսերի տակ ճնշուած աղքատ ու թշուառ մարդը, որին նորածին արևը երկնքից նոր բարիք է բերել.— «Յոյս, յոյս», կանչում է վարպագոյն շողերից բարձրացող արեգակը, որին պատասխանում է խեղճ մարդը «գալիս եմ, գալիս: Ձէ, չենք մեռնիլ մեծ է Աստուծոյ ողորմութիւնը»:

Այդպիսի մի առաւօտ էր բացուել և Շուշանի համար. Երկար ժամանակ թուխպ էր պատել նրա մարմինն ու հոգին. գործ չկար, անից դուրս գալն անհնարին էր: Բայց ահա երկար ժամանակ փակուած մնալուց յետոյ նա տեսնում է արևի շողը, բանում է դուռը, լոյս է թափանցում այնտեղ. շուտով մի մարդ էլ մօտենում է նրա չէմքին և նրան գործի կանչում. լուացքի պէտք է գնալ: Օ՛, ինչ ցնծութիւն, մի քանի օր զրանով նա կը փակէ սովի՛. այդ սոսկալի հրէշի բերանը: Այդ հանգամանքը մոռացնել էր տուել նրան գիշերուայ կայծակը, որ սարսափելի ճիւղի նման ներս էր սողում միջով նրա բաց պատուհաններից և ընկնում որբերի գալուէկ գէմքերին, կարծես հանգստութեան ժամին անգամ կամենալով ցոյց տալ այդ խրճիթի խեղճութիւնը: Նա մոռացել էր փոքրիկ, բայց ահաբեկող ճայթիւնները, որոնց միջոցին թւում էր թէ խարխուլ տանիքը փուլ է գալիս ողորմելի որբերի գլխին, որոնք նրա կեանքի միակ յենակէտն էին կազմում: Մոռացել էր... բայց ոչ. Վահանի գլխավերևում զրուած սև գաւաթը վերադարձրեց գիշերուայ սև պատկերը.

Дозволено цензурою. 3-го Юня 1904 года. г. Тифлисъ.

գաւաթը լիքն է ջրով, գեղին, ժանգոտած ու զզուելի ջրով. գիշերուայ բոլոր գաղձութիւնը խոնաւ խիւղի բոլոր անկիւններէց կարծես հաւաքուել էր նրա մէջ, թէև այս ու այն անկիւնում դարձեալ ջրահետեր էին երևում, նոյնպէս գեղին, նոյնպէս զզուելի: Դա անձրևի ջուրն էր, որ գիշերը ծծուել էր ծակծակոտ կտրով և այդ խեղճերի մօտ էր գտել իւր ապաստարանը, իւր կանգնման տեղը:

Արևը իւր խտողիչ ձառագայթները բաց պատուհաններէ միջով շուտով հասցրեց մինչև բաց խրճիթի հեռաւոր անկիւնները, ուր քնած էին երեսաները: Բոլորն էլ արթնացան և ոտքի ելան:

—Տեսնում ես, Վահան, որքան հրաշալի օր է,—ասաց մայրը մեծ որդուն:

—Իսկ գիշերուայ գոռ փոթորիկը, մայրիկ: Ես վախենում էի շարժուել. ինձ թւում էր, թէ շուտով կոճ ու գերան կը փլուզին մեր գլխին: Բայց ահա արևը:

Ու նրա սիրուն աչքերն ընկան այն փոքրիկ ոսկեղօծ գնդակին, որ ամբողջ երկրին կենդանութիւն է տալիս արհամարհելով որոտի և կայծակի սպառնացող ոյժը: Այդ միջոցին նրա փոքրիկ հոգին հարցնում էր իրեն. «Միթէ թշուառութիւնն էլ նոյն վախճանը չի ունենալ»:

—Տես, որդիս, մեր խեղճութիւնն էլ այսպէս վերջ կունենայ: Ահա սուրբ առաւօտին ինձ համար գործ է բացուել. Թաւրաններ լուացքի են կանչել ինձ. բայց մինչև երեկոյ հաց չունենք ուտելու. փող էլ գիտես չեն տալիս: Թող Տիգրանն ու Հռիփսիկը բարձրանան կտուրը ամրացնեն, իսկ դու... դարձեալ գնա...

—Ախ, մայրիկ.—ասաց Վահանը հառաչելով, առանց խօսքը վերջացնելու:

Ամեն անգամ, երբ այդ առաջարկութիւնն անում էին նրան, կարծես մի ծանր քար էին ձգում մէջքին: Աշխատել, քրանել, ամբողջ օրն յագնել ու չհանգստանալ յօժար էր փոքրիկ երեխան: Եւ նա աշխատում էր, փուրս փշում դարբնի մօտ շարաթական 50 կոպէկ վարձով: Բայց ինչ փող էր դա ամեն բանից զուրկ մի ընտանիքի համար: Եւ ահա մայրը նրան ուղարկում էր—«գնա»: Այդ խօսքը շատ բան էր պարունակում իւր մէջ Վահանի համար—մի ամբողջ գործողութիւն յանցանքի չափ ծանր, խղճի խայթոցի չափ ճնշող:

—Մայրիկ,—ասում էր նա վիզը ծռած, կարծես խնդրելիս լինէր դառն բաժակը հեռացնել, որի համար պատրաստ էր տալ ամեն բան—ոյժ, արիւն, մարմին...

—Ի՞նչ անենք, սիրելիս, յիշում ես, մէկ էլ մի ամիս առաջ ես գնացել:

—Մայրիկ, այս անգամ թող Տիգրանը...

—Ախ, Վահան, որ չես հասկանում... Ախր մեծը դու ես... քեզ տալի են... դու, դու սիրուն ես, քեզ չեն մերժում...

Այս խօսքերը խեղճ մօր աչքերից արցունք խլեցին, որ դուրս ցայտելով ցած գլորուեց նիհար այսերի վրայով: Նա կռացաւ և երեսը ծածկեց փոքրիկի կրծքի վրայ:

—Գնամ,—ասաց Վահանը հեկեկալով և վերցրեց պարկն ու փոքրիկ մահակը:

—Շատ բեր, Վահան,—կանչեց նրա ետեւից փոքրիկ Հռիփսիկը թոթովալով.—շատ բեր, որ մայրիկը կրկին շուգարկի:

«Աւելի լաւ է մեռնել, քան ձեռք մեկնել և դատարկ յետ քաշել մերժուած, ամօթահար»,—մտածում էր Վահանը ճանապարհին:

Մայրը երկար դիտում էր ցնցոտիներէ մէջ փաթաթուած որդու ետեւից, մինչև որ նա անյայտացաւ մերձակայ տների պատերի արանքում:

Բ.

Օրիորդ Համասփիւռ Թաւրանեանը շատ ուրախ տրամադրութեան մէջ էր այդ առաւօտ: Սովորականից դուրս աւելի աշխոյժ էր նա այժմ. թրթռալով ուստոստում էր մէկ սենեակից դէպի միւսը, մի պահարանից անցնում էր միւսին: Ի՞նչն էր նրան այդպէս թրթռուան դարձրել. գեղատեսիլ եղանակն արդեօք.—մի կողմից թերևս, որովհետև մտադիր էր զրօսանքի ելնելու: Բայց ուրախութեան գլխաւոր պատճառն այն էր, որ այսօր առաջին անգամ իւր նոր աշնանային դգեստը պիտի հագնի: Ասում են, որ միայն աղբատներն են նոր շոր հագնելիս ուրախանում, իսկ հարուստները, ինչի՞ համար են նրանց նուրբ կտորները, գոյնգոյն ժանեակները, հրիզները, թեթև գարդերը: Այդ բոլորն ուրախացնում, պարարտացնում է նրանց, թռիչք տալիս ոտներին, ոյժ—ձայնի լարերին: Նրանք են վայելում կեանքը: Ու հրճում էր օրիորդ Համասփիւռը, որ աշնանային նոր շոր պիտի հագնի: Այդ շորերն առաւօտեան վաղ նա պատրաստ դրել էր հագնուելու սենեակում: Այժմ նա ծառային ուղարկեց իւր ընկերուհու՝ օրիորդ Աշխէնի մօտ, պատուիրելով պատրաստուել զրօսանքի ելնելու համար, իսկ ինքն սկսեց հագնուել: Ամենից վերջում հոտուէտ ջրերով սրսկուեց, երեսին սպիտակ փոշի ցանեց և, առնելով հովանոցն ու սիդիկիւլը, դուրս գնաց մօր հետ գրեխառնուելուց յետոյ:

—Խանութ, խանութ,—գիմեցին նրան մի քանի երեսաներ հէնց մուտքի առաջ, վտիտ ձեռքերը մեկնելով:

—Մի կոպէկ, խանում, քաղցած եմ: Գիտէ՞ք, այսօր դեռ հաց չեմ կերել է՛:

Նոյն խօսքերը մի քանի տեսակ փոփոխելով, տարբեր ելեկէջներով կրկնելով, գնում էին նրանք օրիորդի հետ գրեթէ զուգընթաց: Իսկ օրիորդը լուռ ու մունջ առաջ էր գնում ոչ մի հայեացք չձգելով կողքի երեխաների վրայ:

—Դէ շուա, տիկին,—ասում էր մէկը համարձակ շեշտով:

—Աստուած որդիդ պահէ, քոյրս տանը պառկած մի կտոր հացի կարօտ է, մի կոպէկ առւր տանեմ հաց առնեմ,—ասում էր մի ուրիշը աղերսելով:

—Կորէք, կորէք,—ասաց օրիորդը, երբ շուրջը նայելով տեղեկացաւ, որ շրջակայքում պատուաւոր մարդիկ չկան:

Իսկ երեխաներն անդադար հետևում էին նրան նոյն ընթացքով՝ շարունակ աղերսելով:

—Կորէք, ասում եմ ձեզ, թէ չէ... ասաց օրիորդը ծածկած հովանոցը, որ իբրև ձեռնափայտ էր գործածում, կիսով չափ բարձրացնելով: Երեխաները վախից թէ ձանձրոյթից հեռացան:

Շուտով նա հասաւ օրիորդ Աշխէնեց տուն, և երկու ընկերուհիները գրկախառնուելուց յետոյ դուրս եկան դրօսներու ինչպէս անհոգ թիթեռնիկներ:

Գ.

Ամբոխը վխտում էր: Եկեղեցի էին եկել ամենքը, բայց ներսում միայն մի քանի ծերունիներ էին կանգնած, իբրև ներկայացուցիչներ հասարակութեան կողմից Աստուծոյ ասն մէջ, և մի քանի երիտասարդներ՝ շատերի կարծիքով կեանքից ձանձրացած մարդիկ: Իսկ դրսում ամբոխը վխտում էր. սիրալիլ բարեններ, ուրախ քրքիչներ, առօրեայ հարցիլ, զուարճութիւն և զբօսանք, ահա աղօթքի և ապաշխարութեան տան առաջ ինչ կարելի էր գտնել: Այդտեղ նոյն իսկ առնողն առնում էր, սանողը տանում, հարուստը իւր գօրծերի մասին խորհրդակցութիւններ անում, երբեմն շմուռանալով կուշտ-կուշտ ծիծաղել իւր ունեւոր ընկերակցի հետ: Ամբոխը սովորականից դուրս շատ էր այսօր, որովհետև քաղաքը իւր բարեկործներից մէկի մահուան տարեգարձն էր տօնում: Այսօր նրա համար հոգեհանգիստ են կատարելու: Տօնի առթիւ ներկայացում պիտի լինի «Արտիստիքական ընկերութեան» դահլիճում. որի դռներին մեծ-մեծ գրերով կարդալու է ներկայացուելիք դրաման «Чары Любви»: Պարբերկոյթներ և հանդէսներ էլ պիտի լինին և այդ բոլորից ստացուած

արդիւնքով մի ուսումնարան պիտի բանան հանգուցեալի անունով, այնպիսի բան, որ չկորչի, որ իբրև կոթող միշտ ցցուած մնայ ապագայ սերնդի առաջ: Իսկ մանր, ցրուած ցաւերը, վէրքերն ո՞վ պիտի բուժէ, վերացնէ: Այդպիսի գործերից կոթող չի կանգնում. ծածուկ վշտեր ամոքել, տառապախներին մխիթարել, քաղցածին հաց տալ, մերկին հագցնել—գրանք յիմարների, «էջի նահատակները» գործեր են: Այդպիսի բարեկործութիւններն անմատչելի են մարդկանց: Ահա խռնուող ամբոխի առաջ վխտում են տասնեակներով կիսամերկ խմբեր—աղջիկ ու տղայ, մեծ ու փոքր, կին ու տղամարդ: Հարիւրի կանջին են հասնում «մէկ կոպէկ», «մի ողորմութիւն» խօսքերը, իսկ գրանցից մէկի գրպանից հազիւ մի կոպէկ է դուրս գալիս: Իսկ ով աւելի լաւ է համարում «մեռնել քան ձէռք մեկնել և մերժումն ստանալ», յիբաւի կը մեռնի քաղցից:

Օրիորդ Համասիլու Թաւրանեանն էլ իւր ընկերուհու հետ դրօսնում էր բազմութեան մէջ եկեղեցու բակում: Նա գեղեցիկ էր Աշխէնից. այդ բանն զգում էր նա և ամեն անգամ երբ կողքից անցնողը սեւեւում էր աչքերը նրա հպարտ գէմքին, օրիորդն աչքի տակով նայում էր ընկերուհուն և բարձրացնում իրանը: Նայողին թւում էր, որ այդ գեղեցիկ ու բարձրահասակ օրիորդը իւր հետ քարշ է տալիս ընկերուհուն իբրև հակապատկեր՝ իւր գեղեցկութիւնը համեմատական չափով ցոյց տալու համար: Եւ նայու՞մ էին նրան ու ըստ երևոյթին հիանում երիտասարդները:

Մերկանդամ մուրացիկների խումբը շուտով նրանց հասաւ:

—Տիկին, մի ողորմութիւն,—լսում էր ամեն մի կողմից մի քանի բերաններից:

Օրիորդը ձեռքը գրպանը տարաւ, հանեց մի սպիտակ դրամ և տալով նրանցից մէկին՝ պատուիրեց բաժանել միմեանց մէջ:

—Հապա տեսէք, օրիորդներն էլ ողորմութիւն են տալիս,—ասաց մի երիտասարդ:

—Ինչո՞ւ էք զարմանում,—ասաց մի ուրիշը,—իմ կարծիքով կլինն աւելի ողորմած պիտի լինի տղամարդուց, որովհետև տղամարդն զգացմունքների այն նրբութիւնը չունի, ինչ որ կ'ինը:

—Փիլիսոփայութիւնները թողնենք և խնդիրը մասնաւորներ: Այս օրիորդը ողորմութիւն է տալիս, որովհետև ոչ մի ուրիշ դէպքում նրա գեղեցկութիւնն ու շնորհալիութիւնն այնպէս քնքոյշ կերպով չեն արտայայտուիլ, ինչպէս արտայայտուեց մի փոքր առաջ փող բաժանելիս,—ընդմիջեց խմբուած երիտասարդներից մի ուրիշը:

Օրիորդները հեռու չէին. նրանք լսում էին այդ բոլորը և

հրճում էր օրիորդ Համասփիււը: Հաստատեցին, ուրեմն այլևս կասկած չկայ, որ նա գեղեցիկ ու շնորհալի է, և հաստատողը մի լաւ հագնուած երիտասարդ, հաւանօրէն արդի նրբաճաշակ ու կանացի գեղեցկութեան նկատմամբ պահանջկոտ մէկը և այդ իւր ընկերուհու տուաջ: Թերևս վաղը կամ միւս օրը... և մի ինքնաբուղիս կոչ դուրս թուա նրա բերանից—կոչ դէպի խընդրող-մուրողները. նա նորից մի քանի սպիտակ դրամ հանեց սիդիկիւլից, մանրեց և բոլորին առանձին առանձին բաժանեց, այժմ աշխատելով աւելի շնորհայի երեւալ: Այս բոլորը նրան մի կատարեալ յաղթանակ էր թուում:

Դ.

Ժամը վերջացել էր. բոլորը տուն էին շտապում, որը գոհ, մտքում աղթելով Աստծուն, որ ընդունելի դարձնի իւր մի քանի կսպէկ ողորմութիւնը, որը տխուր այն մտքով, որ չկարողացաւ աղքատի աղերսին բաւականութիւն տալ, որովհետեւ չունի, հազիւ է կերակրում իւրայիններին: Օրիորդ Համասփիււն ու Աշխէնն էլ տուն հասնելու վրայ էին, բայց նրանք սրտի հաշիւներով չէին զբաղուած: Նրանց առաջ ճանապարհին կանգնած էր մի որը պատանի պարկը կռնատակին, որ ձեռքը լուռ ու մունջ մեկնել էր դիմացիններին:

—Ուհ, ապում եմ ես խեղճութիւնը,—ասում էր Համասփիււը, —որովհետեւ ինձ թուում է, թէ մարդիկ իրենք են խեղճութիւն ստեղծում իրենց համար:

—Խեղճ է, բայց որքան գեղեցիկ է փշացածը, ինչ գրաւիչ աչքեր:

—Տես, որ մուրալով հարստանալուց յետոյ մեզ նման հարիւրի միջից մէկին էլ է չի հաւանելու:

—Ճէնց այդ պատճառով այժմուանից պէտք է տալ և ստրկացնել գեղեցկութիւնը: Ի՞նչպէս լինի, որ իւր ծաղկած հասակում չլի՛ն այդ կոպէկները:

Եւ Աշխէնը փնտռեց սիդիկիւլը և որքան դրամ էր մնացել, սուաւ որը պատանուն:

Նրանց տունը մօտ էր, ներս մտաւ, իսկ Համասփիււը շարունակեց ճանապարհը: Երբ հասաւ տուն, մօրը իւր սենեակում չգտաւ, վաղեց խոհանոց, ապա լուացատուն:

—Այնքան ողորմութիւն տուի, մայրիկ, այնքան, որ վախենում եմ ասել:

—Ո՞րտեղ, որդիս:

—Յկեղեցու բակում: Բոլորն էլ փսփսում էին իրար ականջի՛ «Ում աղջիկն է սա», իմ սիրաս էլ բացուեց, մէկ-մէկ, երկ-երկու բաժանում էի ու բաժանում: Գալիս էլ հէնց Աշխէնեց դռան մօտ մէկը մօտեցաւ ու վիզը ծռեց, շի էլ ուզում բերան բանալ: Երբ ես ասացի «չկայ, գնա», նա մի խղճալի ձայնով «տիկին» ասաց: Նրա այդ ձայնի վրայ ես աւելի բարկացայ. գիտես էլի իմ ընաւորութիւնը, որ արատսուր, լաց, խեղճութիւն, թշուառութիւն ասած բաները չեմ սիրում, թէ ինչո՞ւ, ինքս էլ չգիտեմ: Մեռելատան մօտով չեմ կարող անցնել, լացի ձայն չեմ ուզում լսել:

—Մնա, սնա, սրգիս, դրանք այնպիսի բաներ են, որոնցից ոչ ոք չի կարող խուսափել:

Լուացարարը թողել էր գործը և հետաքրքրութեամբ լսում էր:

—Դէ, ի՛նչ անեմ, մայրիկ, չեմ սիրում ու չեմ սիրում: «Չկայ, կորիք», ասացի և նա հեռացաւ: Բայց Աշխէնը—մեռնի նա—կանչեց նրան. «Ի՛նչ գեղեցիկ է փշացածը,—ասաց,—կարգին շորերի մէջ դա հազար անգամ սիրուն կըլինի, քան մեր մողնի երիտասարդները»: Այս ասելով քրքրեց սիդիկիւլը և եղած դրամները տուաւ աղքատին: Իսկ ես չկարողացայ հաշտուել նրա հետ. նա ատելի մնաց ինձ համար: Բայց իսկապէս գեղեցիկ էր, մեծ-մեծ աչքերով: Անցորդները Վահան էին կոչում նրան:

Այդ խօսակցութեան միջոցին լուացարարի դիմագծերը զանազան շարժումներ էին գործում, նման ջղային ցնցումների: Թուում էր, որ օրիորդի իւրաքանչիւր խօսքը շանթահարում էր նրա ամբողջ էութիւնը: Երբ օրիորդը վերջացրեց, լուացարարը մի յանկարծական շարժում էլ արաւ, խոր հառաչեց գլուխը խոնարհելով, կարծես անզօր զգալով իրեն անողոր իրականութեան առաջ: Մէկ, միայն մէկ կաթիլ, բայց մեծ, ծանր կաթիլ արտասոււնք դուրս ցայտեց նրա աչքից: Նա սրբեց աչքերը, ջուխտ ձեւքով ծնկներին խփեց ու ասաց դողողիւն ձայնով մրմնջալով:

—Քոռանամ ես:

Դա Վահանի մայրն էր, Շուշանը:

Մ Ա Ր Գ Կ Ա Ն Յ Փ Ո Խ Ա Ր Է Ն

ձաշից վեր կենալով բոլորն անցանք դահլիճ, որ կից էր սեղանատանը: Դահլիճի վերին ծայրում դրուած էր մեծ կլար սեղանը թաւեայ սփռոցով ծածկուած, որի վրայ բացի սովորական արդուզարդից կային և մի քանի նկարչական ժողովածուներ: Բոլորս էլ սեղանորուեցանք: Տիկին Տօնականեանը բռնեց կողքի մեծ բազկաթոռը և առաջինը բաց արաւ ժողովածուներից մէկը: Դա վայրենի կենդանիների ժողովածուն էր, ուր սկսած հիւսիսային սպիտակ արջերից մինչև այրեցեալ գօտու առիծները սեղ էին բռնում վայրենի բոլոր կենդանիները:

Առաջին իսկ հայեացքից տիկինը մռայլուեց. նրա բաց ճակատը հուզ եկաւ, վրան մի քանի գեղեցիկ խորշոմներ ու ակօսներ ձևացնելով: Նա մի թեթեալի հայեացք ձգեց շրջապատողների վրայ ու դարձաւ երիտասարդներից մէկին, որին հէնց նոր մի մեծ առևտրական ընկերութեան անդամ էին ընտրել:

—Մենք էլ սրանց նման մտակեր կենդանիներ չենք, հապախնչ ենք. զանազանութիւնը նրանումն է միայն, որ դրանք իրենց հօր ճանկերովն են որս ճարում և ուտում, իսկ մենք նոյնն անում ենք միջնորդաբար. ուրիշին բռնել մորթել ենք տալիս և մենք ուտում: Միջնոցները տարբեր են, իսկ նպատակը անկասկած միևնոյնն է:

—Տիկինը վեգետերեան է,—ասաց երիտասարդը թեթև ժպտալով և բեխերի ու միրուրի ծայրերը թոյլ կերպով շօշափելով:

Մինչ տիկինը պատրաստուում էր պատասխանելու, նոյն բոպէին բակից մի սուր շանհաճոց լսուեցաւ: Տիկինը յանկարծ վեր թռաւ և դէպի այն կողմը նայեց չփոթուած, որտեղից լսուել էր ձայնը, չնայելով որ լուածը սովորական շանհաճոց էր: Ձայնից փոքր ինչ յետոյ երևաց աղախինը, որ սկսեց հաւաքել ճաշի սեղանը: Նրա հետ սենեակ էր մտել և մի շնիկ, որը, Կանգնելով մի կողմում, խեղճ-խեղճ նայում էր աղախինին: Նա ուրախ ուրախ չէր ուսուստում միւս

չնիկների նման, չէր խաղացնում իւր պոչը, չէր փաթաթուում իւր տիրուհու ոտներին: Նա կարծես մի յանցաւոր լինէր, որ որևէ կերպով ուզում էր քաւել իւր յանցանքը: Շատ անգամ է պատահում, որ զղջացող յանցագործի տանջանքը թեթեացնելու համար դիմացիններն աշխատում են ցոյց տալ, թէ նա յանցաւոր չէ, երբեմն սիրողներն ակամայ իրենց վրայ են աւնում սիրելիների յանցանքը. կենդանիներից ոմանք, յատկապէս շունը, շատ նրբազգաց են նոյնանրման երևոյթների ժամանակ: Այդ էին ցոյց տալիս փոքրիկ շան աչքերը. նրանք կարծես ասում էին, որ կըներեն վիրաւորանքը, միայն թէ բացուի տիրուհու հայեացքը, ժպտան նրա աչքերն ու շրթունքը: Բայց շունը վարանում էր, չէր մօտենում երբեմն միայն ցածրանում էր, դուռը թաթերին դնում, կարծես կամենում էր սիրտ անել խաղալ սկսել իւր տիրուհու հետ, նրա ոտներին փաբել: Վերջապէս մէկ անգամ էլ կուշ եկաւ և իր ոտախնով վեր ցաւկելով բռնեց տիրուհու շրջագետի ծայրից և ամուր քաշեց: Խեղճ կենդանին սխալուել էր, որովհետև կինը հեռաւոր առարկաներով էր զբաղուած. կէնդանու անժամանակ խաղը նրան ծաղր էր թւում, ուստի սթափուելով մի ամուր հարուած հասցրեց նրան ոտով ու աղաղակեց.

—Կորիք, սատանայ...

Չունը սիրտ կտրատող կաղկանձիւնով ուղիղ իւր տիրուհու աչքերին նայեց, կարծես կամենալով սեղեկանալ, արդեօք խղճի զգացում դարթեցրեց իւր ցաւօտ ձայնով: Չան այդ հայեացքի մէջ ամեն ինչ կար թէ խեղճութիւն ու անգօրութիւն, թէ հաւատարմութիւն ու ներողամտութիւն, թէ յանդիմանութիւն ու ցատում: Մի վայրկեան միայն տեսց այդ դրութիւնը. կինը նորից բարկացաւ, և շունն աչքի տակով տիրուհուն նայելով գլխիկոր դուրս գնաց. նա դարձեալ կաղկանձում էր. նրա կաղկանձիւնը հետզհետէ նուազելով վնգվնգոցի փոխուեցաւ, որը մինչև մարելը լսելի էր դահլիճում:

Բոլորն արձանացել էին. նրանցից ոմանց երեսին դառնութիւն էր նկատուում, կարեկցութեան զգացմունք արտայայտող մի այնպիսի դառնութիւն, որ անմիջական տպաւորութիւնների և զգացմունքների ազդեցութեան տակ միայն երևում է: Ոչ որ չկարողացաւ, կամ աւելի ճիշտ չհամարձակուեցաւ կնոջը մի բան հարցնել այդ տարօրինակ երևոյթի մասին, աղախինը լուռ ու մունջ հաւաքեց ամեն ինչ, մարբեց, կարգաւորեց ու դուրս գնաց.

—Պարոններ,—խանդարեց տիրող լուռութիւնը տիկին Տօնականեանը մի խոր հառաչ արձակելուց յետոյ,—շատ խոր ազդեց ինձ

վրայ այդ երևոյթը, ինչպէս առհասարակ այն բոլոր երևոյթները, երբ անլեզու և անպաշտպան կենդանու տանջանքներն եմ տեսնում: Սակայն սա ինչ բան է իմ վաղուց տեսած մի երևոյթի համեմատութեամբ, որը ես կը պատմեմ, եթէ ախորժակ ունիք լսելու: Նոր պատմելիքիս մի աչքի ընկնող կէտը, որ կը տեսնէք, այն է, որ ինքը տանջողը տանջուողից աւելի էր տանջուում. այդ կէտը շատ նկատելի է նման երևոյթներից շատ շատերի մէջ: Ամեն անգամ այդ դէպքը յիշելիս մազերս փշաքաղում են և ամբողջ մարմնովս դողում եմ:

Մենք լսելու պատրաստակամութիւն յայտնեցինք, աիկինն սկսեց պատմել:

Մի նոր աղախին էի վարձել Աննա անունով: Առաջին իսկ օրից նա չափազանց դիւր եկաւ ինձ: Նրբ համեմատում էի սրան նոր արձակուած աղախնիս հետ, թուում էր ինձ թէ Աննան երկնքիցն է եկել: Համեստ, պարկեշտ, ժրաջան, մաքրասէր, հնազանդ— յատկութիւններ, որոնք, բոլորդ էլ գիտէք, հազուադիւս են ծառայողներին, յատկապէս աղախինների վերաբերմամբ: Սյուպէս Աննան ծառայում էր հրաշալի կերպով, և ես շատ գոհ էի. նրանից լաւ աղախին, եթէ լինէր էլ, ինձ պէտք չէր, այնքան էի հաւանում Աննային: Երեխաներս էլ սիրեցին, և այդ աւելի ուրախացնում էր ինձ:

Երկու թէ երեք շաբաթ անցնելուց յետոյ Աննան մէկ անգամ քաշուելով արձակուող խնդրեց իւր մի ընկերուհուն այցելելու, երեկոյեան վերադառնալու պայմանով: Ես, ի հարկէ, թող տուի: Նա երեկոյեան ուշ վերադարձաւ. Ես մտածում էի, որ նա էլ միւս աղախինների նման արբած կը լինի, և շուտով սովորական ազմուկը կը կըրկնուի, բայց ոչինչ արտասովոր բան չպատահեց: Սակայն Աննան այդ երեկոյեան չերևաց, խոհանոցից դուրս չեկաւ. իսկ ես, ուրախանալով որ չար նախադուռակութիւնս չի կատարուել, չհետաքրքրեցայ արդեօք արբած է թէ ոչ, ինքս ինձ վճիռ կայացնելով. «բարը գլխին, խմել է, թող հանգստանայ, միայն թէ ազմուկ չը բարձրացնի, հարկաններին դիւնելիս չհաւաքի: Առաւօտուանից սկսուեցաւ կանոնաւոր ծառայութիւնն ինչպէս առաջ, միայն այս անգամ Աննային ընկերակցել էր մի փոքրիկ շնիկ, ճիշտ այնպիսին, ինչպիսին փոքր ինչ առաջ տեսաք այստեղ: Այդ էլ ոչինչ, միայն թէ յետոյ էլ կատու չըբէր— սէս, կատուններին չեմ սիրում.— ես այդ շանն էլ սիրեցի, մանաւանդ որ նա յիրաւի գեղեցիկ էր. կարմիր կաշուց կարած վրդնոցը վզին շարունակ դուրս ու ներս էր անում իւր արուհու հետ: Մենք նրան չէինք արգելում սենեակները մտնել,

որովհետեւ բացի սիրունութիւնից նա մաքուր էլ էր: Նա յիրաւի որ «ուօղա» էր, վարդ:

Թէ որքան սէր էր տածում Աննան դէպի իւր շնիկը, չգիտէինք: Երբեմն կատակով մենք շանն Աննայի երեխան էինք համարում, տեսնելով թէ ինչպէս նրանից անբաժան դուրս ու ներս էր անում: Իսկ ջերմ սէր առանձնապէս չէինք նկատում, աւելի շատ Աննան փութփութում էր քթի տակ նրան տեսնելիս ու հահոյում, քան սիրում: Ինձ համար նրանց յարաբերութիւնը պարզ եղաւ հետեւեալ դէպքով:

Մէկ օր ճաշից յետոյ կամացուկ խոհանոց մտայ. ինչ որ որոնում էի: Կամաց էի ուզում մտնել, որովհետեւ կարծում էի, որ Աննան քնած է և չէի կամենալ նրան արթնացնել: Կարծիքս ճշտելու համար նախ պատահանից նայեցի. Աննան պառկած էր շունը դրկում: Վարդկանց կողմից շատ էի տեսել սէր դէպի կենդանիները, մանաւանդ դէպի շունը, որ այնքան հաւատարմութիւն է ցոյց տալիս իւր տէրերին, բայց այդպիսի սէր առաջին անգամն էի տեսնում: Երկու ձեռքերի մէջ շան դունչը բռնած, Աննան ջերմաջերմ համբուրներ էր սեղմում նրա սեւ, լարծուն դնչիկին. երբեմն էլ շան դէմքը իւր դէմքին սեղմելով գլուխը երեսն ի վայր դնում էր բարձին և այդպէս երկար, երկար մնում, կրկին շուտ գալիս ու համբուրում:

Չկարողացայ համբերել, ներս մտայ: Աննան վեր թուաւ, շունը մի կողմ ձգեց ու կանգնեց առջևս, երեսը սրբելով. անշուշտ արտասուներն էր սրբում: Ես հասկացայ, որ բարձի վրայ երեսն ի վայր ընկած միջոցներին նա լալիս էր եղել: Բայց ինչո՞ւ. աւելի շատ ես նրան ուրախ արամազրութեան մէջ էի սպասում գտնել, քանի որ անյագ համբոյրներ էր դրօշմում իւր սիրած կենդանուն: Համբոյր և լաց... Այն, պատահում է, որ չափազանց ուրախութիւնից էլ մարդիկ լաց են լինում, բայց այդպէս չէին ստում Աննայի աչքերը, դէմքը: Հոգեբան չէի, այժմ էլ շատ բան չեմ հասկանում այդ գիտութիւնից, ուստի հարցրի.

— Ի՞նչ է պատահել, Աննա:

— Էհ, աիկին, երբ յիշում եմ անցեալս, ուզում եմ գնալ ծովն ընկնել բայց թող, անկարող եմ դուրս ինձ այդպիսի բան անելու, սկսում եմ լաց լինել, երկար լաց լինել և, հաւատացէք, աիկին, թեթեւանում ու հանգստանում եմ...

Ես շատ հետաքրքրուեցայ այդ անցեալով և ստիպեցի նրան պատմել:

— Էհ աիկին, ի՞նչ պատմեմ, քանի որ անցած է. բացի սիրտս տակն ու վրայ անելուց ուրիշ ոչ մի օգուտ չունիմ: Այնուամենայնիւ...

Երկու տարուայ հարս էի, հրեխառէր կին, երբ գժտութիւն ընկաւ իմ և ամուսնուս մէջ: Ես էի յանցաւորը թէ նա, այդ ես չեմ ասիլ, չեմ էլ կարող ասել, քանի որ Աստուած միայն կարող է իմանալ, միայն թէ այլ ևս միասին ապրել չէինք կարող: Մենք ստիպուած էինք բաժանուել: Երեխաս, Օսիպս... անխ, իմ սիրելիս... շատ սիրուն էր, հայրը շարունակ իւր գրկումն էր պահում, երբ տանն էր լինում, թէև շատ քիչ էր լինում տանը. Այգպէս՝ հայրը պնդեց, որ ինքը կը վերցնի երեխային և... վերցրեց: Ի՞նչ կարող էի անել. օրէնքը կարծեմ հօրն է տալիս երեխային, չէ, տիկին: Հա, տանն ուրիշ ոչինչ չունէինք, բացի այս շնից: Երբ բաժանման վերջին րոպէն հասաւ, ամուսինս բարկացած մատով ցոյց տուեց շունը և գոռաց երեսիս. «Դատարկ մի դուրս գնալ, այ քեզ, վերցրո՛ւ, թէև նրան էլ արժանի չես, թերևս մի բանով քեզ կօգնէ»: Այգպէս՝ մենք բաժանուեցանք. նա երեխայիս վերցրեց, իսկ ես... այս կենդանին, մի շուն...

Նա կամացուկ հեծկտաց և գլորուեց բարձի վրայ: Նա լաց էր լինում, և ես լսում էի նրա աչս խօսքերը լացի միջից. «Ախ, իմ սիրելիս, երնէկ իմանայի, կենդանի ես թէ...»

— Եւ միթէ դու այդ շանը սիրում ես քո երեխայի...

— Ոչ, տիկին. ճիշտ է, ես սրան սիրում եմ, որովհետև առաջ էլ սիրում էի, բայց այդ սէրը միջնորդական սէր է. Այժմ եո սրան սիրում եմ լոկ այն պատճառով, որ սա յիշողութիւններ է զարթեցնում իմ մէջ, բայց այդ յիշողութիւնները երկզիմի են—սիրելի և ատելի, միացած՝ մի անբաժան միութիւն կազմած: Յիշում եմ երեխայիս, սիրում, համբուրում եմ այդ շանը, որին ամուսինս որդուս փոխարէն վզիս է փաթաթել և որքան էլ ցանկանալու լինիմ բաժանուել սրանից՝ չեմ կարող. յիշում եմ ժանտաղէմ ամուսնուս, ատելով սկսում եմ ատել այդ կենդանուն, ուզում եմ յօջօտել, ծուռտել դրան: Երկու զգացումներն էլ հաւասար ազդեցութիւն ունին վրաս, մէկը չի կարողանում միւսին յաղթահարել. երանի ինքս կարողանայի մէկն ու մէկը գերադասել, դուցէ տանջանքս թեթեւանար: Բայց չեմ կարողանում: Պատահում է... Գիտէք էլի, տիկին, դուք շատ լաւ գիտէք, ծածկելն անելորդ է... Պատահում է, երբ խմում եմ իմ վիշտը փարատելու համար, ծեծում, տանջում եմ խեղճ կենդանուն, որովհետև այդպիսի դէպքերում միայն շար ամուսինս է ներկայանում երևակայութեանս մէջ. այդպիսի դէպքերում առհասարակ մի անկապ, բայց զօրեղ, խոր գիտակցութեամբ պատկերանում է ինձ բոլորը... բոլորը...: Երեկ երեկոյեան այդպիսի մի գիտակցութեամբ վերա-

դարձայ տուն. ես տանջուում էի, սաստիկ տանջուում, բայց որովհետև վշտիս իսկական հեղինակին գտնել և տանջել չեմ կարողանում, ուստի օրտիս մաղձը թափեցի խեղճ կենդանու գլխին, որ մի առանձին յամաուութեամբ աշխատում է երբէք չթողնել վշտիս առարկաները մի րոպէ անգամ մոռանալու: Բայց դու սես, տիկին, որ յետոյ էլ շան տանջանքն է ինձ տանջում, սիրտս կրծում, և չեմ իմանում ինչպէս հանգստացնեմ ինձ. Երեկ տանջել եմ, իսկ այսօր համբուրում եմ, անյագօրէն համբուրում, բայց և այնպէս մի ներքին ձայն ինձ ասում է. «դրանով չես քաւում յանցանքդ»: Է՛հ, տիկին, ս՛վ կարող է մեր դրութիւնը մտնել, մեր սիրտը հատկանալ...

Ես ասելու ոչինչ չունէի, մնացել էի ապշած այդ տարօրինակ բնաւորութեան առաջ: Այնքան խոր ըմբռնում էր նա իւր դրութիւնը, որ ոչ մի մխիթարական խօսք չէր կարող ազդել նրան: Ստիպուած էի լուս հեռանալ խոհանոցից...

Այժմ Աննան յաճախ թոյլտութիւն էր խնդրում տնից հեռանալու, ամեն անգամ պատճառ բերելով ընկերուհիներին այցելելը. Այդ մի հանգամանքն ինձ շատ զարմացնում էր, որովհետև նման բնաւորութիւնները չըջապատի մէջ բացի վրդովմունքից ոչ մի մխիթարանք չեն գտնում: Թէ որտեղ էր նա թեթեւութիւն գտնում, ովքեր էին նրա ընկերուհիները, չգիտէի: Այսքանը միայն կար, որ ամեն անգամ նա վերադառնում էր «քէֆը տեղը», հակառակ իւր խոստման: Այդպիսի դրութեան մէջ վերադառնալուց նա յաճախ գալիս ներողութիւն էր խնդրում, երգում էր սյլ ևս տյգպէս շանել, պատճառաբանութիւններ էր բերում իւր արարմունքն արդարացնելու համար, յաճախ վերադառնում էր ուղղակի «չուն դառած», փնթփնթում էր, դռներն իրար դարկում, նոյն իսկ հայհոյում: Երբ յանդիմանում էինք, ուրիշ ճար չգտնելով սկսում էր ծեծել շանը, որի աղիողորմ կաղկանձիւնը վախեցնում էր երեխաներիս, մանաւանդ փոքրիկ Ռուբէնին: Եւ այս բոլորի պատճառն էր, ինչպէս տասցի, «խմում եմ վիշտս փարատելու համար»:

Ըէկ անգամ, նման երեոյթիներից մէկի ժամանակ, երբ Աննան սկսեց շանը ծեծել և վերջինս գլուխը կորցրածի պէս դիմեց դէպի Սուրէնը սուր կաղկանձիւնով. երեխան ձեռքի փայտով խփեց շան մէջքին. սա կծկուեց, գետնին կպաւ և կրկին վեր բարձրանալով դէպի խոհանոց վազեց մերթ դէպի տիրուհին, մերթ դէպի Սուրէնը յետ յետ նայելով:

Աննայի աչքերը փայլատակեցին:

— Ո՛ւհ անխիղճներ,— հեծկտաց նա,— բաւական չէ իմ ծեծն

ու ատելութիւնը, դուք էլ մի կողմից էք տանջում: Ես ծեծում եմ և ծեծելու եմ, որովհետեւ իմ շունն է, իսկ ուրիշներին թոյլ չեմ տալ, ոչ, թոյլ չեմ տալ մազին անգամ դիպչել:

Եւ նա յառաջացաւ դէպի Սուրէնը հրացայտ աչքերով, բայց սթափուելով և ինձ տեսնելով կէս ճանապարհին կանգ առաւ ու քայլերը դէպի խոհանոց ուղղեց:

Օրը մի յեղյեղուկ օր էր: Ամպ ու արև, պայծառ լոյս ու անարկու ստուերներ: Նրբեմն ամպի մի մեծ կտոր, սրարշաւ լողալով երկնքի երեսով, ծածկում էր արեգակը, որ նրա նոսր ծալքերի միջից հաղիւ կարողանում էր գաղտագողի մի թեթև հայեացք ձգել երկրի վրայ: Մերթ ամպերը կարծես հալածական դարձած փախչում էին արեգակի երեսից և յաղթանակ տալիս նրան. լուսաւորում էր երկիրը վառ ճառագայթներով, մի ուրախ ջերմութիւն էր տիրում ամեն տեղ. սակայն լոյսն էլ, ջերմութիւնն էլ երկչոտ են, որովհետև անհասնելից լողում է ամպի կտորը, թերևս նա շուտով կը հասնի և կը մթնեցնի տիրող լոյսը...

Օրուայ յանկարծակի յայտնուող ամպերից մէկի նման երևաց Աննան. ինձ թուաց, որ նսեմացաւ արեգակի լոյսը և ստուերով պատեց բակը: Նա լուռ էր, բայց վրդովուած. անշուշտ խոհանոցում ծեծել էր շներ: Վերջապէս նա շարժուեց, ձեռքերը ծալեց կրծքին և ցածր ձայնով

—Ինչո՞ւ էք տանջում մեզ,—ասաց:

Մնացել էի երկու կրակի մէջ, ոչ շունն էր մեղաւոր, ոչ Սուրէնը, ոչ նոյն իսկ Աննան: Բայց և այնպէս ես զգում էի, որ այդ դրութիւնը երկար տեւել չի կարող. լսել նշանակում է ապագայի համար նոյնաման շատ գէպքերի առիթ տալ: Բացատրութիւն, խրատ աւելորդ բաներ են Աննայի նման կանանց համար, որին, պէտքէ ասած, կարճ ժամանակում կարողացայ հասկանալ: Պէտք էր արձակել նրան, և ես սառնօրէն յայտնեցի նրան վճիռս:

—Միևնոյն է, մեզ նմանների համար երբէք հանգստութիւն և ապահովութիւն չկայ,—պատասխանեց նա յուզուած և յայտնեց իւր պատրաստակամութիւնը, ապա գնաց խոհանոց:

Այսպէս՝ ամեն բան անցաւ, ես ուրախ էի, որ հեշտութեամբ պրծայ այդ կնոջ ձեռքից: Խոստովանում եմ, խղճում էի նրան, պարտաւոր էի զգում ինձ խղճալու. բայց միւս կողմից տեսնում էի, որ անկարող եմ հաշտուել նրա բնաւորութեան հետ: Թերևս մի ուրիշը կարող էր հաշտուել: Այսպէս մտածելով ես կարծում էի, թէ բոլորովին ազատուել եմ. բայց սխալուել էի:

1001
392

Իրիկնադէմին Աննայի ընկերուհիներին մէկը նրան այցելութեան եկաւ: Նա ուրախ դէմքով մի կին էր, գեղեցիկ, բարձրահասակ: Ինձ տեսնելով, բարեց, թեթև ժպտալով: Ես նրան հաւանեցի: Նոյն բովանդակ պատկերացաւ ինձ Աննայի դէմքը՝ ախուր, մաղձոտ. մինչև շան գալն այդպէս չէր այդ դէմքը. մեզ մօտ աւելի մոայլուել էր նա: Ահա հէնց նա, Աննան: Նա գնում էր փողոց, շիշը ձեռքին. Ես հասկացայ, որ նա ուզում է ընկերուհու հետ միասին «ցաւերը փարատել». Օգտուելով հանգամանքից խոհանոց դնացի և նորեկին խնդրեցի մի ազախին ձարել ինձ համար: Նա յայտնեց, որ անգործ է, և ես ընդունեցի նրան ու պատուիրեցի վաղն առաւօտուանից գործի գալ:

Մինչ այս մինչ այն—մթնեց: Երկու բարեկամուհիները փարատում էին իրենց վշտերը, երգում էին ու խմում, խմում էին ու երգում: Երգն էլ օրուայ նման փոթորկալից էր: Յանկարծակի ցածրից դէպի բարձրը դիմող ձայները խաղաղութեան մէջ պայթող որոտների էին նման, մի որոտ սակայն, որ իսկոյն չէ հանգչում, այլ գալարուելով առաջ է գնում, շանթահարելու ամենանոսր ամպերը:

Երբ բաւական հագեցել էին, Սօֆիան, Աննայի ընկերուհին, յայտնեց իւր նոր տեղի մասին:

—Սօֆիա,—որոտաց Աննան:

—Ի՞նչ անեմ, հոգի ջան, քանի քանի ամիս է անգործ...

պարտքի տակ...

—Ուրեմն սուտ է բարեկամութիւն ասածդ: Սրբեմն իմ ամենամօտիկ բարեկամուհին էլ օգտուում է իմ խեղճ...

Ռոզան անհանգիստ դրութեան մէջ էր. նա նման էր մի երեսխայի, որին մայրն աչքից ձգել է, անձնատուր եղած իւր դուարձութիւններին: Նրան չէին փաղաքշում, նրան ուտելու բան չէին տալիս, ուշադրութեան չէին արժանացնում: Ու նա կրծոտում էր իւր ախրուհու ոտները, քաշում էր փեշից ու պատսում, կամենալով զգացնել տալ իւր ներկայութիւնը:

Աննան կատարեց: Իզուր էր այնքան խմել. իսկ պաշտօնից զրկուելը, ընկերուհու արածը, որ նրան դաւաճանութիւն էր թուում, զրկուելով յիշողութիւնների արթնանալը: Ատամները կրճատացնելով անցեալ յիշողութիւնների արթնանալը: Սօֆիան վրայ Ռոզային մի քանի ամսւր հարուածներ հասցրեց: Սօֆիան վրայ հասաւ, աշխատում էր խեղճ կենդանուն խլել նրա ձեռքից, որով աւելի էր զբոսնում նրա կատարութիւնը, ինչպէս պատահում է երկու սոսկալի հակառակորդների իրար դէմ ելնելու միջոցին: Սո-

Ֆիլային չյաջողուեցաւ այդ. Աննան ամուր բռնեց շանը և բարձրացրեց օդի մէջ: Չան աղեկատուր կաղկանձիւնը մարդու սիրտ էր կտրատում, երևում էր, որ նա այդպիսի ըռպէներ շատ էր տեսել, բայց սա օրհասական էր լինելու:

—Սօֆիա, այդպէս ուրեմն,—ասաց և ամուր թափով կենդանուն խոհանոցի մի անկիւնը նետեց:

Կենդանին յուսահատ աղաղակով գալարում էր անկիւնում:

—Քաւական է,—ասաց Աննան իրեն անկողնի վրայ ձգելով:—

Ամուսնուց տանջանք կրեցի, երեխայիցս տանջանք կրեցի, եթէ բոլոր մարդկանցից էլ կրեմ, ինչ կըլինի իմ օրը: Այդ կենդանու սրտի չափ էլ է եթէ սիրտ գտնէի մարդկանց մէջ... Բայց ինչ մեղաւոր էր խեղճ կենդանին... Հէնց իրենց մարդկանց... Ո՛ւր ես ոյժ...

Կենդանին անկիւնում անքում էր. այդ օրը նրա վերջին օրն էր...

Պարոններ, դարձաւ արիկին Տօնականեանը շրջապատողներին, դուք կըկարծէք, թէ Աննան խելագար էր: Կըսխալուէք, եթէ այդպէս կարծէք: Դրանք հասարակութեան մեղքեր են. ամեն ոք իրենից դուրս ոչինչ չի տեսնում, և հետըզհետէ բազմանում է այդպիսի մեղքերի թիւը: Ընտանիքը հեռացրել էր նրան իւր միջից և անպատիժ էր մնացել. հասարակութիւնն էլ չէր ուզում նրա վիշտը ճանաչել: Հէնց ես թերևս յանցաւոր եմ նրա առաջ: Անկարող լինելով հասարակութիւնից վրէժ լուծել, նա խեղճ կենդանուց լուծեց այդ վրէժը, մի անմեղ կենդանուց:

Մ Ի Մ Ի Ա Յ Ն Մ Է Կ Ը

Ա.

Այն օրը սովորականից շատ աւելի ուրախ էր Բուռնցքեանը: Եւ ինչու ուրախ չլինի, կըմտածէր նրան առաջին անգամ տեսնողը, տունը լաւ, ապրուստը լաւ, գրպանը լիքը: Նրա արտաքինն իբրև ապացոյց կարող էր ծառայել այդ ննթադրութեան—լայն երես, յաղթանգամ իրան, հաստ, գրեթէ կախ ընկած փոր,—նշաններ, որոնք այնպէս բարձրացնում են մարդուն չքաւորի, խեղճի առաջ: Այդ բոլոր պարեպատեհ պայմանների մէջ նրա կապոյտ, միշտ խաղացող աչքերն ու մերկ, պսպղուն ճակատն էին միայն հակառակ դիրք բռնել—նշաններ, որոնք ժողովրդի մէջ այնքան աննպաստ բացատրութիւնների տեղիք են տալիս. «Ճաղատից, քաշալից հեռու կաց» — ահ այն խրատը, որ իրական փորձերը դարերից ի վեր բերնէ բերան անցկացնելով հասցրել են մեզ:

Բուռնցքեանը վատ մարդ չէր—այդ նշանակում է, որ նա ուր պէտք էր՝ քաղցր էր պահում իւր լեզուն, քաղցր ինչպէս շաքար, թերևս շաքարից էլ աւելի. նա դրսում մեղմ էր, դուարճախօս, իսկ ընկերների շրջանում յայտնի էր քաղցրախօս անունով: Նա ամենայն սիրով սեպհականել էր իրեն այդ անունը, որ տուել էին նրան քաղաքի յայտնի մարդիկ՝ իւր մօտիկ ընկերները. ինչո՞ւ մերժել հասարակաց բարիքը:

—Մեռնելու չե՛նք, ախպէր, դիմում էր նա բոլորին քաղցրախօսութեան ըռպէներում:—Մեռնելը, մեռնելու ենք, մի քաղցր խօսքն է մնալու: Եւ այս ասում էր այնպիսի մի եղանակով, որ լսողը կամայակամայ հաւատացնում էր իրեն, թէ խօսողը մի միամիտ և միևնոյն ժամանակ բարի մարդ է:

—Հա՛մ ա՛մ, հաւատացնում էր կողքինը, բանիդ կաց:

Ջարմանալի է մարդկային սիրտը: Քանի քանի՞ տարրեր խաղեր են տեղի ունենում այդ փոքրիկ մտի կտորի մէջ երբեմն կարճ, երբեմն տևող, երբեմն սկզբնաւոր, բայց անվախճան: Տեսնում ես մարդ է, ընկերոջ, բարեկամի համար մի հողի, մի հրեշտակ, որից չես ուզում

բաժանուկ, բայց կըտեսնես անցաւ որոշ ժամանակամիջոց, կեանքի մի այլ ստուեր անցաւ և փոխուեց ամբողջ պատկերը—զառը գայլ դարձաւ, բարեհամբոյրը դաժանացաւ, սէրը ատելութեան փոխուեցաւ:

Յոյր մարդիկ ենթակայ են այդ անողորմ երևոյթին:

Բայց Բուռնցքեանը... նա ուրիշ էր: Կեանքի մէջ նա այլ ուղի էր բռնել իրեն համար, կամ աւելի ճիշտ ասած՝ ստեղծել: Իւրաքանչիւր տեղ ուրոյն վարմունք ու լեզու ցոյց տալ, իւրաքանչիւր տեղ ուրոյն հաշիւ տեսնել սրտի հետ:

—Քաղցր լեզուն ամենամեծ զէնքն է: Շողմբոր գառը տասն մէր կծծի:

Այս նրա արտաքին քաղաքականութեան դոգման էր: Յիրաւի քաղցրախօսութիւնը և կենսական զգուշութիւնը բաւական օգնում էին նրան: Մարդիկ ստիպուած էին սիրել կամ աւելի ճիշտ՝ վախենալ նրանից:

—Երես տասն աստառ էլ կուզեն: Եղիր սատանայ, միայն թէ վախենան քեզանից:

Այս էլ նրա ներքին քաղաքականութեան դոգման էր: Յիրաւի նա տանը մի հրէշ էր: Երբ վեր կենար անկողնից, ամբողջ տան մէջ և բազում բերնէ բերան կանցներ շունչով:

—Վեր է կացել:

Թէ ով էր վեր կենողը, աւելորդ էր հարցնել: Բոլորին հասկոնալի էր լինում այդ սոսկալի փսփսուկի առարկան:

—Երեսը լուանում է, շուտով դուրս կըգայ...

Գալիս էր երկրորդ լուրը՝ աւելի տպաւորիչ, աւելի երկիւղալի. Վերարկուն հագնելը ամենից երկիւղածութեամբ էր ընդունւում. ծառաները դռների ճեղքուածներից գողալով դիտում էին, մինչև որ հրէշը փրուած դուրս էր գալիս փողոց, տանելով իւր հետ բոլորի սարսափն ու սևեռած հայեացքները. այստեղ միայն բոլորը մէկ անգամ ազատ և խոր շունչ էին քաշում և գործի կաշում:

Բայց այն օրը սաստիկ ուրախ տրամադրութեան մէջ էր Բուռնցքեանը: Առաւօտեան համբուրեց, գուրգուրեց երեխաներին, սիրալիբ կատակներ արաւ կնոջ հետ: Ծառաներին անգամ չմոռացաւ բաժին հանել այդ հազուագիւտ շնորհներից:

Տիկին Բուռնցքեանը զարմացել էր: Միթէ սա իւր մռայլ ամուսինն է:

—Կարապետ... ասաց ու չկարողացաւ իսկոյն վրայ բերել:— Կարապետ, ինչ կըլինէր բոլոր առաւօտներն այսպէս լուսանային մեզ համար:

Կարապետը ժպտաց. այդ ժպիտը կարճ էր և ժպտի որքան թանկ է լինում բռնաւորի ժպիտը, թէկուզ ամենաթեթիվ ժպիտը: Բարի մարդու հարիւր ծիծաղ ու քրքիշ բռնաւորի կէս ժպտի տեղը շն կարող բռնել:

—Ի՞նչ կլինի, որ մեր աղէն ամեն օր այսպէս լինի, վաղելով խոհարարի մօտ, ասաց սպասաւորը.—էս ըոպէին խանութի մօտ նա իմ ուսին խփեց և ժպտաց:

—Տեսնես ում տուննէ քանդել, պատասխանեց խոհարարը անտարբերութեամբ, շարունակելով մաքրել ձեռքի կանանչին:—Նա ուրախ է լինում սովորաբար, երբ մէկին մեծ վնաս հասցրած է լինում: Ինչ բարի պտուղ աղա ես գտե՛լ:

—Ասում էր՝ երեկոյեան մեծ խրախճանք է լինելու, պատրաստութիւն տեսէք: Դէ պատրաստուիր, որ հետը դնալու ենք շուկայ:

—Ուրեմն սխալուած չեմ.—ասաց խոհարարը ծոծրակը քոբելով.—հապա մի զէնը նայիր և ականջ դիր:

Հարևան խրճիթի շէմքին նստած էր մի չորացած պառաւ, որ ձեռքերը մերթ դէպի Բուռնցքեանի տունը, մերթ դէպի երկինք տարածելով անէծքներ էր կարդում:

Բ.

Բուռնցքեանի բնակարանը տօնական տեսք էր ընդունել: Հանդիսամուտքի առաջ կախ արած մեծ լապտերը լուսաւորում էր խաւար բակը, որի խորշերն ու անկիւնները կարծես ապշած մթան միջից շուկ էին իրենց աչքերը, տեսնելու այդ անօրինակ երևոյթը: Բուռնցքեանի տանը խրախճանք կար: Նա մտածել էր առաւօտեան գոյնզգոյն լապտերներ էլ վառել տալ, որպէս զի տպաւորութիւնը հիւրերի վրայ աւելի մեծ լինի, բայց ով գիտէ ինչ մաքեր ու ենթադրութիւններ խափանել էին այդ որոշումը: «Պէտք չէ», վճռել էր նա ձեռքը թափ տալով, և գոյնզգոյն լապտերները շէլին վառուել: Հիւրերը դեռ չէին հաւաքուել, բայց կենդանութիւն էր տիրում տան մէջ: Տան ծառաները դուրս ու ներս էին անում շարունակ: Տանտիկինը հանգիստ չէր տալիս նրանց: «Փոշի նստած կլինի, կըրկին սրբեցէք» հրամայում էր նա ժամէ ժամ: Եւ ծառաները, տեսնելով, թէ ինչպէս ի շարն է գործ դնում այդ կինը իրենց աշխատանքը՝ միանգամայն գնուած ամսական չնչին վարձով, ճշմարիտ է, կատարում էին հրամանները, բայց ամեն անգամ մտքերում հայհոյելով և չար դե համարելով այդ հրեշտակային հանդերձ հազած կնոջը: Բայց տանտիկինն էլ հանգիստ չէր. նա անդադար մի սենեակից միւսն էր

տնցնում, դիտում բոլոր կահկարասիքը, արք ու սարքը—պակասութիւն խօ չկայ: Եւ երբ գտնում էր որ չկայ, գոհունակութեան, բաւականութեան զգացումը ընդգրկում էր նրան և նա սկսում էր թուշկոտայ: Այստեղ միայն իւր բոլոր ոյժով երևան էր գալիս փրոջ և ծառայի մէջ եղած անդունդը—մի տեղ յագնածութիւն, տրտունջ, զայրոյթ, միւս տեղ՝ երջանկութեան գիտակցութիւն, ժպիտ, թուշկոտում: Եւ այս վերջինները միախառնում էին գեղեցիկ կահկարասիքի հրտպուրիչ փայլի հետ:

Հոգեզմայլութեան այդ վայրկեանին ներս մտաւ Բուռնցքեանը և կամաց կանգնեց դռան շէմքում: Տիկինը յետ նայեց և կամաց կանգնեց. այդպէս երկար դիտում էին իրար: Բուռնցքեանն այստեղ էլ ցանկացաւ բանեցնել իւր քաղցրախօսութիւնը՝ գուցէ առաջին անգամ իւր կեանքում իւր տան մէջ:

—Այս երեկոյ ինչ լաւն ես երևում, Սոնա, ասաց նա մի ձայնով, որ շնորհիւ թափուած ատամների շատ անհաճոյ էր լւում: Ապա մօտեցաւ և բռնեց կնոջ ձեռքը:

Կինը զարմացել էր:—Մի՞թէ սա այն յօնքերը կիտած մարդը չէ, որի ստուերն ամենքի վրայ սարսափ էր բերում:

—Կըզարմանաս, բա ինչ կանես: Աւրախ եմ, զարմանում ես: Բաս ի՞նչ, ուզում էիր, որ ամբողջ կեանքումս հրէշ լինիմ քեզ համար: Ես սպասում էի, մի մեծ բանի էի սպասում, որին արդէն Աստուծոյ ողորմութեամբը հասել եմ, այժմ քէֆ արա, Սոնա ջան,—ասաց և և զրկեց ամուսնուն:

Սոնան մի յանկարծական զգումնք զգաց. դէպի այդ մարդը, որի ուրախութիւնը կասկածելի էր թւում նրան, աւելի չարախնդութիւն, քան իսկական անմեղ ուրախութիւն: Յաջողութիւն է գտել, ուրախութիւն է անում և մի փոքրիկ, աննշան բաժին հանում մեղ զրանից, իսկ եթէ կրկին անիւր շուռ գայ, այնուհետև դարձեալ տանջանք: Ինչ դիւական բնաւորութիւն: Ինչ յաջողութիւն ու վայելք, երբ այդ վայելքի տէրը ուրիշն է, իսկ մենք անօրինարար սեպհականել ենք այն, իսկ այդ ուրիշը մի աւերուած խրճիթում օրն ի բուն մեր գիմացը բուրի նման պիտի կանչէ:—Կին մարդու զգայուն սիրտն էր նրա մէջ խօսողը, այդ սիրտը շատ անընդունակ է բացուելու. նրա դռները հաղիւ են բացուում, բայց երբ բացուում են, գերազատում են տանեակ տղամարդկանց սրտերին: Սոնայի սիրտն այս անգամ բացուել էր. նա մոռացել էր ամուսնու անսպասելի արամազրութիւնը:

—Անխիղճ մարդ, մտածում էր նա:—Այս ինչ արիւր, Կարապետ,

դարձաւ նա լսելի ձայնով, որի մէջ թէ սպառնալիք կար և թէ պաղատանք.

—Դ՞նչ արի որ, չգիտեմ ինչ արի.—Սեպհական տուն տուի քեզ:

Սա մերը չէ, լսում ես բուրի ձայնը, ես վախենում եմ, որ տունս վերջապէս բուրի բնակարան կըդառնայ:

—Մերը չէ, մեր երեխայինն է:

Այստեղ արդէն լսեց Սոնան: Երեխայ... այդ երեխայի մասին դեռ երբէք այնպէս չէր մտածել, ինչպէս այժմ մի քանի բոպէի ընթացքում: Չարատանջ մտքեր եկան պատեցին նրա հոգին: Եթէ այդ միակ երեխան չլինէր, էլ ինչին էր պէտք նրան տուն-տեղ: Կարապետն այդ բոլորը երեխայի համար է անում: Իսկ ումն է երեխան, ինքն անծնունդ է: Այս իրականութիւնն էլ ժայռի պէս ցցուեց նրա առաջ և մարդն աւելի յանցաւոր, մեղսալից թուաց նրան: Մէկ էլ նայեց երեխային՝ այդ նորարողը պատանուն. որ դէպի նա էր գալիս և վճռեց, որ յիրաւի նա իւրն է, որ նրանից բաժանուել չի կարող և որ ամուսինը ամեն ինչ կարող է անել այդ երեխայի համար, թէկուզ նոյն իսկ մեղք, յանցանք լինի այդ: Բայց այդ բոպէին հարևան պառաւի ողբը կրկին նրա ականջին հասաւ:

—Սխ, Կարապետ, Կարապետ: Երեխային մենք սիրում ենք. նա ինձ համար որդի է և ես նրա համար մայր: Բայց ինչն է ստիպում քեզ իւր իսկ ձեռքով ձեռնալով դուրս անել տալ մեր բակից իւր մօրը: Իսկ տո՛ւնը:

—Դէ քեզ էլ կասեմ, պառաւին էլ, երեխային էլ: Ելի արևնս պղտորեցիր: Ձայնդ կտրիր կորիր, մարդիկ են գալիս:

Նրա դէմքը փայլեց մի դիւական խորամանկութեամբ և սլանալով կնոջ ետևից ու ձայնը հուպ տալով աւելացրեց:

—Երեխան ի՞նչ եմ անում, նա օտար է, օտար, հասկանում ես: Ինձ տուն ու տեղ էր հարկաւոր, տուն ու տեղ. Դէ հասկացիր այժմ:

Գ.

Արհեստաւորների աւագ Մարտիրոսին ո՞վ չէր ճանաչում քաղաքում: Նա բարի հռչակ ունէր թէ մեծի ու փոքրի, թէ հարուստի ու աղքատի առաջ: Հարուստը նրան ճանաչում էր, որովհետև ամեն անգամ ուրախութեան ու տրտմութեան միջոցին տեսնում էր նրան իւր տանը՝ իւր բաժինը պահանջելիս-խեղճերի ու տնանկների բաժինը: Իսկ աղքատը հօ լաւ պիտի ճանաչէր նրան, քանի որ նեղութեան միջոցին, երբ մարդը անօգնական ու անճար բաց է անում աչքերն անողոք իրականութեան առաջ, միմեայն նրան կարող էր զլմել և

օգնութիւն ստանալ: Իսկ ինչո՞ւ նա այդպէս բարի է, հարց էին տալիս իրար բարեբարութեանը:

—Այդ մարդու սիրտն էլ այդպէս է, ասում էր մէկը:

—Ամբողջ քաղաքում հէնց միայն մի ուստա Մարտիրոս է ինչո՞ւ ուրիշներն էլ չեն անում, միթէ նրանց սիրտը չար է, վրայ էր բերում միւսը:

—Իրա փողով հօ չի անում. հաւաքում է ուրիշի փողով բարիք գործում-խօսում էր ապերախութիւնը երրորդի մէջ:

—Ձէ, ախպէր, ոչ այս է, ոչ այն: Ասում են, որ ուստա Մարտիրոսը լաւ ազգից է եղել, շատ և շատ ունեւոր մարդ, մեծ վաճառական, Մարսէլ, Մոսկով, Թուրքիա արուստուր անելիս: Այն ժամանակը ի հարկէ ուստա չի եղել, այլ կուպեց: Բայց բախտը շուռ է գալիս, կտոր է ընկնում. ինչ անի, ինչ չանի, գալիս ու արհեստ է սովորում. Խօսքը մեր մէջ մնայ, իսկի լաւ մարդ չէ եղել. բայց կտոր ընկնելուց յետոյ խելքը գլուխն է գալիս, Աստուած միտն ընկնում ու էն օրից էսօր մոռանում է վատութիւնը և Աստուծոյ ճանապարհն ընկնում:

—Ասում են իւր աշխատանքից էլ բաժին է հանում խեղճերին:

—Բայց ինչպէս փոխուեց է:

—Աստուծոյ մատը խառն կլինի.

Եւ բարութիւնը, ընկերոջ-վրացուն օգնելը քրիստոնէական այդ ամենամեծ առաքինութիւնը, որը իւրաքանչիւրի պարտականութիւնը պիտի լինի, մի առեղծուած, մի հանելուկ էր երևում նրանց:

Հէնց այդ առեղծուածային հասկացողութիւնն էր, որ նրան օգնել էր երկար տարիներ յարգանք վայելել բոլորի կողմից և առաջ տանել մարդասիրութեան վսեմ գործը: Նրա դիմումը անհետանք չէր անցնիլ: Մի ուրախութիւն չէր լինիլ, որին մասնակից չանէին նրան: Յուցակների մէջ առաջին տեղը նրա անուանն էր պատկանում, և առաջին հրաւէրը նրա տունն էր գնում:

Բռունցքեանն էլ այդպէս էր արել: Ուստա Մարտիրոսը ազգեցիկ մարդ էր, կարող էր նրան երբ և իցէ պէտք գալ. աշխարհք է, չի իմացուիլ, «ատուած քարն անգամ կարող է որմի գլուխը բարձրանալ». իսկ ուստա Մարտիրոսը հօ ատուած չէ, այլ յարգուած: Բաւական է նա Բռունցքեանի լաւը խօսէր, և ամբողջ քաղաքը նոյնը կրկրկնէր: Ուստի նա էլ առաջին հրատիրեալների ցանկը մտաւ:

—Գեազան թէև լաւ մարդ չէ, մտածում էր նա հրաւէրը ստանալուց յետոյ, բայց հարուստ է: Իմ գործն էլ ամենից աւելի

դրանցից է կախուած, փողի պէտք ունենալիս կարող եմ օձիբից կախ ընկնել: Գնամ:

Ու գնաց: Գնաց այն մտքով որ կարողանար երբ և իցէ նրան ձեռք մեկնել. նա չզիտէր Բռունցքեանի խրախճանքի առիթը. եթէ գիտենար, գուցէ չգնար իւր «սիրտը քանդելու»: Ապականութեան կեղտի առաջ նա լուրջ չէր: Կեղտը պէտք է մաքրել. լուսութիւնը յանցանք է: Միակ բացարձակ լուսութիւնը պիտի տիրէ աշխարհում.

—Աշխարհում միայն լուսութիւնն է մնալու: Եթէ արար-աշխարհն էլ սեպհականնէր, մեր բաժինը այդ բոլորից միմեայն մի թիղզաչափ հող և երկու գազ կտաւ է մնալու: Իսկ լաւ յիշատակը ոչ մի բանով չի կարելի փոխարինել:

Այս մտքերը և Բռունցքեանի մասին տարածուած լուրերը վերլուծելով ու իւր վախճանական փիլիսոփայութիւնը մտմտալով նա մտաւ Բռունցքեանի դռնով:

Առաջին տպաւորութիւնն ապշեցուցիչ էր, թէև ուստա Մարտիրոսի նման մարդկանց համար այդ անցաւոր բաները լոկ թեթև ժպիտի առարկայ կարող են լինել: Լուսածաւալ սենեակներ ոսկեգօծ պատերով, թիթեղեայ ոսկեփայլ կանթեղներ ու ջահեր, ուրախ և գեղածիծաղ դէմքեր—մի ըստ ամենայնի հաճելի իրարանցում: Ուստա Մարտիրոսի երևալովը իրարանցումը փոքր ինչ նուազեց, քրքիջն ու ժպիտները մի վայրկեան յարգանքի փոխուեցան ողջոյններով ու մեղմ ձեռքի սեղմումներով: Տիկիներն էին միայն, որ շարունակում էին իրենց սէգ ճեմը: Բռունցքեանն առաջ վազեց ու մի քանի անգամ թօթուեց նրա ձեռքը:

—Բարով հազար բարի, ուստա Մարտիրոս, ինչ քէֆի ես: Դէ, համեցէք վերև. Այ, այստեղ նարդի են խաղում, կուզե՞ս թամաշա արա, իսկ ես գնամ տեսնեմ խօխա-բախա ինչպէս են:

Ուստա Մարտիրոսը բոլորին բարեկուց յետոյ նստեց, ձեռքերն իրար շփեց մի քանի անգամ, ապա բխերը ոլորեց, միընթաց շտկեց և հէնց ուղում էր մի ընդհանուր հայեացք ձգել դահլիճին, դեռ շունչը տեղը չէր եկել, որ ծառան թէյը բերաւ և շտպատելով որ հիւրը ինքը վերցնի, առաւ մի բաժակ, առաջը դրաւ, հիւրը չուխաւոր էր, կարելի էր այդպէս վարուել:

—Չէր օխնած, դէ թող շունչներս առնենք է:

Գ.

Նարդու չըխկոցը բռնել էր ամբողջ դահլիճը: Խաղում էին մի նորատի տիկին և մի երիտասարդ՝ հաւանականորէն մօտիկ ծանօթ-

ներ: Հատաքրքրուողները մեծ բազմութիւն էր խմբուել նրանց գլխին: Հետաքրքրութիւն շարժողը նրանց ընդունակութիւնը չէր, այլ այն, թէ բախտը որին պիտի ժպտար, որին երջանկացնէր: Սկզբում տիկինը վատ գրութեան մէջ էր, բայց երբ հրամայեց դառնալին «գու շեշ» (քառակուսի վեց) և անշունչ ոսկրիկները նրա նրբահնչիւն ձայնի տակ գլուխը տախտակի վրայ, արտաբերելով նրա ցանկացածը. խաղը բոլորովին փոխուեց, տիկնոջ խաղին հետևող մի քանի յուսահատ դէմքեր ուրախ ժպիտներ ձևացրին: Տիկնոջ դէմքը պարզուեցաւ, վրդովմունքից զզալի կերպով բարձրացած երակներն իջան, քրտնաթոր կարմրութիւնն անցաւ: Կրկին պիտի ձգէր դառնը, հակառակորդը խաղացել էր արդէն ի հարկէ անյաջող ի մեծ ուրախութիւն շրջապատողների, սրտնք այնքան էին ոգևորուել, որ գրեթէ օվացիաներով էին ընդունում տիկնոջ իւրաքանչիւր յաջողութիւնը:

—Յէնձ ու չհար (հինգ և չորս) կանչեց մէկն ինքնամոռացութեան մէջ, երբ տիկինը ձգեց դառնը: Դա արդէն վերջին հարուածը պիտի լինէր. հակառակորդը պիտի զինաթափուէր ու ձեռքերը ծալէր նստէր: Այդպէս էլ եղաւ. ցանկացած գառը կկաւ, երիտասարդի միակ քարը գուրս հանուեցաւ, նա երկար պիտի սպասէր մինչև տեղ բացուէր: Տիկնոջ այդ յաղթանակի վրայ դահլիճը թնդաց «ուռա»ներով, ապա փոքր ինչ յետոյ որոտաց «մարս»: Յիրաւի, կարծես պատերազմի առտուածը օգնում էր տիկնոջը խաղի մէջ: Հակառակորդը նստած էր լուռ, մեղմ ու խաղաղ, կասես նրան չէին վերաբերում բախտի այդ խաղերը, սրտնք մարմնացել էին այստեղ նրկու կտոր տախտակի և երկու սպիտակ ոսկրիկների մէջ: Գեանքի կռիւն էր շարունակում այստեղ, այն օրհասական կռիւր, ուր մինչև չի փչում վերջին շունչը, չէ խորտակում յոյսը, բայց ուր խեղճի յաջողութիւնը վիշտ, իսկ ուժեղինը ուրախութիւն, քրքիջ է պատճառում հանդիսատեսին: Ներկայ դէպքում այդ ինստինկտը աւելի ևս անողորմաբար էր յայտնուում, քանի որ անգորը անհրապոյր մէկն էր, իսկ յաղթանակողը՝ մի կին, մի քնքոյշ, ամենասաւն դէմքերի վրայ անգամ գեղեցիկ ժպիտներ ծնեցնող արարած:

Աստա Մարաիբուրը տեսնում էր այդ բոլորը, և քանի աւելանում էր հանդիսատեսների բերկրանքը զօրեղի յաջողութիւնների վրայ, այնքան աւելի մոայլուում էր նրա դէմքը, կնճիռները ամպերի նման խտանում, ասես շանթ ու կայծակ բեղմնաւորելով իրենց մէջ:

—Չարմանալի է աշխարհիս բանը—ասաց նա յանկարծակի՝ ուղղուելով իւր տեղում և խոր հառաչելով:—Մէկը չեղաւ, որ մի

բանի ցանկութիւն էլ այդ պարտնի համար արտայայտէր: Իսկ դրա անյաջողութիւնները հօ բոլորն էլ տեսնում էին: Այդպէս է աշխարհը. խեղճը, զրկուածը, կարօտեալն անօգնական է մնում, իսկ անկարօտը, զօրեղը բոլորից յարգուում, նոյն իսկ ամենքը նրան օր և է կերպով ծառայելը պատիւ են համարում: Բայց քէֆդ մի կոտորի,—աւելացրեց նա կատակով, մեղմ շոյելով նրա թիկունքը,—մերն էլ Աստուած:

Երկրորդ անգամ սկսեցին խաղալ: Յաջողութիւնը դարձեալ տիկնոջ կողմն էր: Դարձեալ ամենքի ուշադրութիւնը նրա կողմն էր: Երբեմն-երբեմն լուռ էին կեցցէներ: Մի չարաբաստիկ դառ սակայն միանգամից լուեցրեց բոլորին և հիմնայատակ տրեց գործը:

—Դէ եկ է,—գուրս ժայթքեց երիտասարդի կրծքից, հագիս հանեցիր այսքան ժամանակ:

Տիկինը գունատուեց: Հետագայ դառնը չօգնեցին նրան: Երկրպագուներից մի քանիսն արդէն թողել էին նրան, մի քանիսն էլ կամաց-կամաց ուղղում էին երիտասարդի կողմը: Մնացել էին նրանք, որոնք տիկինների մէջ մոայլութիւնը կամ սանտիմենտալ արամադրութիւնն էին գնահատում:

—Որ ասացի մերն էլ Աստուած,—ասաց ուստան անտարբերութեամբ:—Բայց ինչպէս ուզում ես դիր՝ դէս փոխիր, դէն փոխիր, այնուամենայնիւ մենակ մնացողը՝ խեղճն է, սնօգնականը՝ խեղճն է: Զօրեղն ամեն տեղ էլ օգնական ունի:

—Դու այդպէս չես անում, ուստա,—առարկեց մի երիտասարդ:—Ախր ինչ անես, երբ մէկն ընկել պրծել է: Հէնց պարզ ասենք՝ աղքատը կըհարստանայ, անգունդ ընկածը գուրս կըզայ:

—Բա քու տունը շինուի: Եարբա մեր ժամանակի բոլոր ջահելներն այդպէս են մտածում: Եթէ այդպէս է, բաս շատ ողորմելի ժամանակում ենք ապրում: Քրիստոս ինչ էր ասում.—իննսունևինը թող և մի կորածի ետեիցն գնա: Եթէ ձեռք մեկնենք անգունդ ընկածին, կազատենք նրան, եթէ օգնենք աղքատին՝ կարող ենք հանել նրան խեղճութիւնից: Միթէ ինձանից պէտք է լսես այս խօսքերը, երիտասարդ:

Բուռնցքեանը, որի դէմքը վերջին խօսքերի ժամանակ մի քանի անգամ փոխել էր գոյնը և վերջապէս կասկարմիր կտրել, լուռ ու մունջ հեռացաւ. խղճի խայթօցիցն էր փախչում, թէ ամօթից խուսափում: Լինում են բողբոջներ, երբ քար կտրած սիրտն անգամ փափկանալու տրամադրութիւն է ցոյց տալիս. բայց երբ նրան պարփակող կայանն անընդունակ է լինում այդ յեղափոխութեան, աշխատում

է խուսափել ամեն մի փափկացնող երևոյթից: Խոյս տալը՝ խիղճն այդ տեսակ վտանգներից պաշտպանելու դիտաւորութեամբ, ամենից հեշտ բանն է այդպիսիների համար: Եւ Բուռնցքեանը խոյս տուեց: Բայց ուստա Մարտիրոսի խօսքերն ապառաժի վրայ չէին ընկել— դահլիճում մի իրարանցում, մի շշուկ բարձրացաւ:

- Այս սրտեղ ենք, հարցնում էր բոլորից ներքին մարդը:
- Հիւր ենք եկել, պատասխանում էր փորձիչը.
- Ում մօտ...

Այստեղ լուսթիւն էր տիրում: Իրար ականջի էին ընկնում, ապա կասկածի տեղիք չտալու համար ժպտալից հայեացքներ ուղղում այս ու այն կողմ, ողջունում նրանց, որոնց առաջին անգամն էին տեսնում, կրկին կռանում ու փսփսում, վերջապէս իրար թափանցող աչքերով քննելով:

— Տէրն իրեն հետ,— ասում, հառաչում և ծածկում էին ներքին մարդու երեսը:

«Տէրն իրեն հետ» լուում էր զանազան կողմերից յօրանջումների, շշուկների միջից: Դա է ժամանակակից քաղաքագէտ մարդու դաւանանքը, որը գիտէ կրօնով վարագուրել իւր դատապարտելի արարքներն, երբ խիղճը իւրն է պահանջում, իսկ ինքը կասկածում է Աստուծոյ գոյութեան վրայ. երբ լուս է ներքին մարդը, և սանձարձակ գործում է գաղանը:

Ուստա Մարտիրոսն այնպիսի սերմ չէր ձգել սակայն, որի ծիրն իսկոյն չորանար: Բարի սրտերն անգիտակցաբար դուրս են դեղում այն բոլորը, ինչ նեղութիւն է պատճառում նրանց: Ուստա Մարտիրոսին այստեղ յայտնեցին բոլորը... Մի ծերունի անկիւնը քաշելով նրան, պատմեց ինչ գիտէր այս տան մասին:

— Բուռնցքեանի որդին իրենը չէ, այլ հարեան պառաւինը՝ մեծացնելու պատրուակով վերցրուած, բայց յետոյ խլուած խակական ծնողից: Այժմ հարազատ մայրը, որ այնուհետև ուրիշ զաւակ չէ ծնել, չի կարողանում աեսնել իւր որդուն. հարազատ որդին խորթ ծնողների զրգմամբ դանակներով է հալածում իւր մօրը, չթողնելով նրան ներս մտնել տան դռնով: Այդ դեռ քիչ է. մի փաստաբանի միջոցով բանն այնպէս են սարքել, որ պառաւի գեղեցիկ գետինը սեպհականել են և նրա վրայ այժմեան հոյակապ տունը կանգնեցրել: Պառաւը դատ է սկսել, օրն ի բուն անիծում է իւր տունն ու օջախը քանդողին: Դատ... բայց դատերից քանխն արդարութեան կողմն են վճռում. ոսկին սեր սպիտակ է դարձնում, պառաւը զրկում է իւր գետնից: Այդ նոր է վճռուել և այսօրուայ խրախճանքը այդ յաղթանակի համար է սարքուած:

Ուստա Մարտիրոսը մնացել էր ապշած: Նա միայն կարողացաւ ձեռքի ափերն ամուր իրար դարկել և երկու ձեռքերը դէպի երկինք ուղղել ու լուս մնալ: Երկի զարմանում էր, որ տունը փուլ չէ գալիս և բոլորին իւր տակն առնում:

— Ոտս կոտրուած լինէր չգայի, շընջաց նա ծերունուն, գլուխն օրօրելով:

Մինչ այս, մինչ այն, միւս ընդարձակ սենեակում սեղանը պատրաստել էին և հիւրերը կամաց-կամաց խմբում էին այնտեղ: Ամենից վերջինը Ուստա Մարտիրոսը և ծերունին ներս մտան: Ամենքն էլ տեղաւորուեցան և սկսեցին ճաշակել ըստ ամենայնի լիքը և շքեղ սեղանից:

Մինչև կառավարիչ ընտրելը Բուռնցքեանը բաժակը վերցրեց.

— Խմենք այն մարդկանց կենացը, որոնք կարողանում են յաղթել բոլոր դժուարութիւնները: Ցանկամ, որ բոլորն էլ կարողանան այնպէս յաղթահարել խոշնդոտները, ինչպէս ես:

Ուստա Մարտիրոսը կխնայէր, բազմութեան մէջ կլռէր և առանձին կխօսէր Բուռնցքեանի հետ, բայց սրտ յոխորտանքը թոյն ածեցին նրա վէրքի վրայ: Կարծես մէկը խառնշտորեց նրա ներքը և նա մէկէն վրայ բերեց հանդարտօրէն.

- Ամօթ չէ, անօրէն:
- Բոլորը սառան. լուսթիւնը տեղեց երկու ըսպէսաչափ:
- Էդ ինձ էս ասում, ուստա Մարտիրոս:
- Այ՛ս քեզ: Բաւական չէ տուն ետ քանդել, պարծենում էլ ես, միւսներին էլ նոյնն ես ցանկանում: Բաս Աստուած չկայ գլխիդ վերևն:

- չանաք հօ չեն անում, ուստա Մարտիրոս...
- Ի՞նչ հանաք, օրհնուած, միայն դու կարող ես չլսել այն աղիխարչ կոծը— բնաւեր ճնճողկի կոծը:
- Յիրաւի զրսից լուում էր պառաւի կոծը:
- Միայն դո՛ւ ես, թէ ուրիշն էլ կայ, հարցրեց Բուռնցքեանը շփոթուած:

- Բոլորը լուս էին, ձայն հանող չկար:
- Բաս իմ հացը քո աչքերը չի բռնիլ:
- Այդ խօսքերը, որոնց մէջ թէ սպառնալիք կար և թէ աղաչանք, մի աննկատելի իրարանցում ձգեցին սեղանակիցների մէջ: Դարձեալ շշուռջ, դարձեալ փսփսուկ:

— Ի՞նչ է, եկել է հիւր, թէ մարդուն խայտառակելու, լուում էր այս ու այն կողմից.— Ուստա Մարտիրոս, ամօթ չէ, մեծ մարդ ես:

—Տեսնա՞ք, սեղանակիցներ, ի՞նչ ասաց ինձ այս մարդը: Նա ստորութեամբ զրպարտեց ինձ, վկայ եղէք: Դէ, ուստա Մարտիրոս, վեր կաց և դուրս գնա իմ անից: Ես սխալուել էի, ներեցէ՛ք, թանկագին հիւրեր: Ներում եմ քեզ, ուստա Մարտիրոս, թէև կարող էի դատի մատնել, այս էլ կարծեմ բաւական է, որ այսչափ բազմութեան ներկայութեամբ դուրս եմ վաճառում քեզ անից: Թող այդ լինի քո պատիժը:

Ուստա Մարտիրոսն էլ լուռ էր և զայրոյթով լի աչքերով նայում էր բոլորին—մենակ է արգեսօք, թէ կան մարդիկ, որոնց մէջ նրա սերմերը ծիլ են տուել, ուսճացել:

—Ո՞վ է մեղադրում ինձ, որոտաց նա:

Դարձեալ խիղճը զարթնեց, լուսթիւն տիրեց, գլուխները գետին խանարհուեցան, բայց սեղանի փայլը, «աղ ու հացը» խլացրին ներքին մարդու ձայնը:

—Դուրս, դուրս, ուստա Մարտիրոս, դու արժանի չես մեզ հետ նստելու:

Նւ բոլորը կրկնեցին այդ մէկի խօսքը մերկնաբար: Միայն տիկին Բուռնցքեանն էր լուռ, ձեռքերը կրծքին ծալած: Նա էլ հաւաչեց ու վեր կացաւ դուրս գնաց:

Ուստա Մարտիրոսն էլ վեր կացաւ և փոքր ինչ կանգ առնելուց յետոյ առանձնացած գրութեան մէջ՝ միւսներին հետո՛ ինչպէս օտար, ասաց զողողալով յուզմունքից.

—Նս դուրս եմ գալիս, բայց հատուտ եմ, որ խղճի աղաղակը չի լուի, մինչև արդարութիւնը չվերականգնուի: Անարգարը միշտ իւր պատիժը պիտի կրէ, վաղ թէ ուշ: «Ձիւր ինչ ծածուկ, որ ոչ յայտ լիցի»:

Ու դուրս գնաց հանդարտ քայլերով, այն զիտակցութեամբ, որ մի քիչ անյարմար ժամանակ, բայց և այնպէս մի արդար գործ կատարեց, մի գործ, որ չէր կարող չկատարուել, թէև կատարողը միմեայն մէկն էր. որին ոչ միայն չհաւատացին, այլ դուրս վաճառեցին իրենց միջից:

Բուռնցքեանի վրայից կարծես մի բեռ վերցրին, նա ազատ շնչել սկսեց.

—Հարիւրից աւելի մարդ կայ իմ տանս. իսկ այդ մէկը փոխանակ շնորհակալութեան, անպատուութիւն և վիրաւորանք հասցրեց ինձ: Բայց ոչինչ, հոգ չեմ անում, միայն թէ «մէկը» լինի և այն էլ մի «ուստա»: Բայց վերջ տանք այս հարցին և շարունակենք քէֆը:

Ու շարունակեցին, կարծես ոչինչ չէր պատահել փոքր ինչ աւաջ այդ տան մէջ:

Ն Ո Ր Զ Ա Ն Ա Պ Ա Ր Հ Ի Ն

Ա.

Նոր ճանապարհ էինք գնում... Աղատ էին թողել մեզ, պէտք էր գնալ, ման գալ, նոր տեղիւր աշխարհներ տեսնել: Եւ փուշ ու տատասկ չկար այդ ճանապարհին: Տակներս լեռնադաշտակի կրծքում ապաստան գտած գեղազիր լճակի վճիտ ջուրն էր, չորս կողմերը գեղեցիկ կոյսերի նման պար բռնած կանաչագեղ սիրուն լեռնաշղթաները. ամեն ինչ ծիծաղում էր մեր դէմքերին—թէ վառ արևը իւր եթերային խաղերով անհուն կապոյտի հետ, թէ կապուտաչք լիճը իւր հանդարտ կոհակներով և թէ դալար լճափը: Սև, մաշուած նաւակն անգամ, լեռան լերկ կատարն անգամ մեր հայեացքը զբաւում, մեզնից ժպիտ էին խլում, որեւէհասե առաջին նոր ճանապարհն էինք գնում, չզիտէինք ինչ է կեանքը, դառն կեանքը: Երեքս էլ մատաղ էինք: ուրախ, երջանիկ էինք զգում մեզ: Կեանքի հոգսը չէր մեզ այդ ճանապարհը հանել. մենք ճանապարհորդում էինք, գնում մեր բաւականութեան, մեր վայելքների հոտից և բնութիւնն էր այդ վայելքների առարկան, ուր խաղում էինք ազատ, ինչպէս ձկները ազատ լճի մէջ:

—Յիանալի՛ է, դուրս թռաւ բերնիցս անգիտակցաբար, երբ յանկարծ ջրերի հանդարտ մակերևոյթը զգալի կերպով խանգարուեց մեր զիմաց. ձուկն էր, որ վեր բարձրանալով պոչով խփել էր ջրին և դարձեալ խորքերը սահել:

—Հրաշալի՛ է, վրայ բերաւ Վահանը, շարունակելով աչքերը յառել այն կէտին, ուր երևացել էր ձուկը.—ինձ թւում է, որ մարդ երբէք, երբէք չպիտի ձանձրանայ ապրելուց, մանաւանդ այսպիսի վայրերում, ուր նա մի ազատ ձուկ է բնութեան ծովի մէջ, մի բազէ՛լերան կատարին: Բանա էլ լինէր կեանքը, ես ուրախութեամբ կապրէի այդ բանտի մէջ, միայն թէ այս գերահարաչ վայրում լինէր այն:

—Այդ ի՞նչ ասացիր, Վահան,—խօսեց հանդարտ մեր միւս ընկերը՝ Յակովբը, որ մինչև այդ ժամանակ նաւարկութեան ամբողջ ընթացքում լուռ էր: Նա զիտում էր ամեն ինչ, և դէմքի արտայայտու-

թիւններից երևում էր, որ ոչ մի բան չէր խուսափում նրա հայեացքից, այքնան բազմազան էին այդ արտայայտութիւնները:

— Ես առում եմ այն, ինչ կուզէի լինել. ինչ է մեր կեանքը չորս պատերի մէջ:— Ժամանակի և տարածութեան ամենափոքր շափերի համաձայն կտրատած և նրանց դերի տուած մի գոյութիւն: Բանա չէ, հապա ինչ է:

— Ուր ենք գնում մենք, Վահան: Առաջին նոր ճանապարհն ենք գնում, նոր աշխարհներ տեսնելու ենք գնում: Ես տեսայ, որ քո նոր աշխարհը քո վայելքն է. բայց կեանքը, մեր չորս կողմի կեանքն է. մեր նոր աշխարհը, որը դիտելու ենք գնում: Բնութիւնը մեզ գրաւում է, ճշմարիտ է. ես ինքս էլ հրճում եմ Աստուծոյ այդ սքանչելի հրաշակերտով. բայց նայնք հէնց մեր առաջ նստած նաւավարին և տեսնենք նա էլ հրճում է...

— Ի՞նչ, դուք կարծում էք նա իրեն պահանջ երջանիկ է դուռ, վրայ բերեց Վահանը:— Ես ուրախութեամբ կհամաձայնէի հայի գնով նաւավար լինել:

— Աւելորդ եմ համարում նաւավարից հարցնել— ընդմիջեց Յակովբը.— բաւական է նայել նրա դէմքին ամեն անգամ, երբ նրա թեւերը միօրինակ շարժումներից յոգնած կախ են ընկնում, երբ ուժերի աւելորդ սպառումից քրտինքը ծծուկ-ծծուկ դուրս է տալիս ճակատին և արևի տակ այրում դէմքը և այդ օրեր, տարիներ, դուցէ և տասնեակ տարիներ շարունակ.— բաւական է ասում եմ այդ բոլորը ի նկատի ունենալ և կհամոզուի մարդ, որ բնութիւնը նրա համար գրոշ չարժէ, քանի որ նրան քրտինք սրբել է պէտք, և վերջապէս ցանկութիւն ունի, որ մէկ անգամ էլ ինքը նաւ նստէ և շուրջը դիտէ ու ես կամ դու թիւփարենք: Տես որքան քրտնած է, յոգնած, բայց չի կարող հանգստանալ, որովհետև, ինչպէս կղզում ասացին, օրուայ այս ժամին անա այն ժայռի դիմաց միշտ ալեկոծութիւն է լինում և նաւը կարող է խորտակուել, և թէ ժամանակին շանցնենք: Պէտք է ոյժերը լարել ուրեմն:

Յիրաւի նաւավարները հետզհետէ աւելի թափով, հեիհե էին շարժում թեւերը մինչև հեռուում մի նաւ նկատեցին, որը իրենց դիմաց էր գալիս: Նաւավարներից մեծը երկու ձեռքերը խողովակաձև աչքերին դրեց և սկսեց հեռուն նայել:

— Այլուր է, բայց անտէր քամին, ինչպէս երևում է, չի թողնում նրանց առաջ գալ. մեզ առաջացնում է: Բայց նրանց յետ-յետ է ասնում: Խեղճ մարդիկ. ինչ որ իրաբանցում էլ կայ, երևի որ և է վտանգ կայ. պէտք է շտապել օգնութեան հասնել:

Եւ տեղից բարձրանալով նաւակի միջից բարձրացող ձողից թոկերը արձակեց, առաջատուր բաց արաւ ու փռեց. իսկ քամին առաջատարին դարնելով նաւակը արագութեամբ առաջ էր տանում: Բոլորիս աչքերն էլ դէպի այն նաւակն էին ուղղուած: Երբ բաւական մօտեցել էինք, Յակովբը, որ դեկի մօտ էր նստած, բացականչեց.

— Նաւակը կտորուած է. նրանք դոյլով ջուր են դուրս թափում: Եթէ օգնութեան չհասնենք, նրանք կորած են:

Եւ նաւավարները աւելի արագացրին ձեռքերի շարժումները, մինչև որ մօտ հասանք:

Մեծ նաւավարը հետը կացին և տախտակի կտորներ առնելով եկաւ միւս նաւակը. Յակովբն էլ դոյլը վերցրեց և անցաւ նաւավարի յետեից: Մի կողմից ջուրն էին դուրս թափում, միւս կողմից նաւակի ծակերը կարկատում: Մի ժամ տեց մինչև այդ օրհասական կուրը վերջացաւ, երբ նաւակը ազատ էր. Յոգնած նաւատէրը երախտագիտութեան դրացմունքը աչքերում նայում էր մերթ Յակովբին, մերթ նաւավարին և կամենում էր լաց լինել: Երա կեանքը փրկուած էր, թէև մի քանի ջուր ալիւր թրջուել փշացել էր:

— Ձնորհակալ եմ, աղբէր ջան, դուք փրկեցիք իմ կեանքը: Եթէ երբ և իցէ պատահենք ուրիշ անգամ, կեանքիս գինն էլ պահանջուի, երախտագիտութիւնս ցոյց կտամ, իսկ եթէ չենք պատահիլ, Աստուած իմ փոխարէն շնորհակալ կլինի բարի գործի համար:

Մինչ այս, մինչ այն, քամին հանդարտուեց, մենք իջեցրինք մեր առաջատուր և դէպի հիւսիս ուղղեցինք թիակները, իսկ փրկուած նաւավարը ջերմօրէն իւր աղատիչների ձեռքերը սեղմելով և մնաք բարև ասելով, հակառակ կողմը նաւեց: Անշուշտ երբ և իցէ կը պատահենք իրար, մտածում էինք ամեն մէկս:

Բ.

Ա. փր մօտենում էր կամոց-կամաց: Արդէն երևում էին այնտեղ բանողները, հերկողներ, ցանողներ, քաղհան անողներ, խոտ հնձողները, որոնք օրեր, ամիսներ, տարիներ շարունակ բանել էին ու բանում էին, իրենց միապաղաղ ու ձանձրալի աշխատանքի մէջ երբէք ոչ մի փոփոխութիւն, ոչ մի բարւորում չտեսնելով: Ընդհակառակը, ժամանակը գնալով վատանում էր, նրանք աւելի էին երանի տուլիս անցեալին. երեկը այս օրուանից աւելի լաւ էր նրանց աչքում: Հետզհետէ պարզում էր մօտակայ դիւրի պատկերը սև—ցլապատների մի անձև ու անկանոն զանգուած, ուր ապրում էին այդ սիրուն հողի վրայ աշխատող մարդիկ նիհար ու դեղնած, մերկ ու ընկճուած: Աւելի

դժբաղդները ճանապարհն ի վեր նստած սպասում էին որ և է անցորդի, որին կարողանային ձեռք մեկնել «մի հացի փող» կորզել:

Ճանապարհի միւս կողմից լճի եզերքով մի դատարկ կառք էր գալիս: Գառապանն էր միայն, որ անհոգ կերպով բաց էր թողել ձիաների սանձերը և ով գիտէ ինչ մտորմունքի մէջ չէր գիտակցում որտեղից է գալիս և ուր է գնում: Նա մեծահասակ և լայնաթիկունք մարդ էր, բայց այդ թիկունքն այնքան էր կռացել ուսերի մօտ, որ հեռուից նա մի փոքրիկ տղայի էր նմանում: Այդ մէջքը ցոյց էր տալիս, որ նա շատ ցաւ ու դարդ է տեսել աշխարհում, ուստի և չէր շտապում. ոչ շտապելուց խէր կայ և ոչ զանդադելուց շառ: «հաստ ու բարակ մի գին է»:

Երբ մենք ափ իջանք, կառքը հաւասարուել էր մեզ և մենք նրա գիմացն էինք: Մեր առաջին հոգսն էր գտնել ճանապարհը: Եւ իրար հարցնում էինք «Ո՞ւր գնանք»:—Այստեղ կառապանը, որ ուղղուել էր կառքում, վրաներս մի սուր հայեացք նեակեց, կարծես հարցնելով, «ի՞նչ ծառայութիւն կարող եմ անել, փոքրիկ աղաներ»:

—Ախպէր, Գօշ սր կողմովն են գնում, հարցրինք:

—Հրէս է.—ցոյց տուեց նա ճանապարհը ձեռքով լուրջ եղա- նակով: Համա շատ հեռուն ա: Ռաբո՞վ էք գնում:

—Այո, ոտքով ենք ճանապարհորդում:

—Բա խողէյին մարդ էք, խի՞ էք ոտքով ման գալիս: Հրէս տրոյկէն, նստէք, մինչև ճանապարհի բաժանման տեղը կտանեմ. մի քանի շահի էլ ձեզնից դէպի մեզ կրգայ:

—Բայց չէ որ արքունական կառք է. մի՞թէ դու կարող ես...

—Դէ, «մասան նորինը» հարկաւոր չէ: Ասում եմ կտանեմ: Ձեր ինչ բանն է... Հիմա էն ասացէք, ուզո՞ւմ էք նստիլ թէ ոչ:

Այդ բոպէին նա բաւական լուրջ կերպարանք էր ստացել, կռա- ցած մէջքը մի փոքր ուղղուել էր, կոպերի մէջ կորած աչքերը լայ- նացել ու փայլել էին սկսել: Մենք ստիպուած էինք կամ մէկ անգա- մից մերժել և կամ առանց նոյն իսկ գնի մասին խօսելու բարձրանալ ու նստել: Աւ վերջինն արինք, երբ նա հրամայական տոնով աւելացրեց կարուկ ու կարճ, կռանալով ու տեղ պարաստելով իւր ետևում:

—Նստեցէք:

Մենք նստանք: Բոպէի ազդեցութեան տակ բոլորս էլ լուռ էինք. լուռ էր և կառապանը: Տիրող լուռութիւնը խանգարում էր երբեմն, երբ կառապանը մարակը բարձրացնելով թափ էր տալիս սուր շաշխն առաջացնում և կամ սուլում երկար՝ հեադհետէ աճող սուլո- ցով ձիաների գնացքը արագացնելու համար:

Նորանոր տեսարաններ էին գայիս ու գնում. բոլորս էլ մտախոհ դիտում էինք. թերևս և հիանում մեր մէջ, սակայն իրար չէինք համարձակում յայտնել տպաւորութիւններս: Վերջապէս կառապանը խօսեց առաջինը, ինչպէս մէկը, որ բարկանալուց յետոյ մեղմանում է, կամենալով քաւել յանցանքը.

—Գօշ ինչո՞ւ էք գնում:

Մենք լուռ էինք:

—Ման գալու ենք գնում.—պատասխանեց Յակովբը սառնու- թեամբ.—Բայց այդ թողնենք, մեր տղայ, ամօթ չլինի հարցնելը՝ քիչ առաջ ինչո՞ւ բարկացար: Թող Աստուած գիտենայ, մենք չէինք նստիլ, բայց հէնց դիտմամբ նստանք, որ տեսնէինք դու ինչ մարդ ես:

—Ո՞նց չըբարկանամ, ախպէր ջան: Մի բան, որ դու էլ ես հասկանում, ես էլ եմ լաւ հասկանում, էլ ինչո՞ւ կրկնել տալ: Չատ լաւ. դնենք թէ գողութիւն եմ անում, և դու հասկանում ես այդ, ախպէր, էլ ինչո՞ւ ես ուզում որ քո առաջդ պարզեմ այդ: Բաւական է, որ ինքս իմ առաջ ամաչում եմ: Չատ եմ աշխատում չանել, բայց որ չեմ կարողանում:

Այստեղ նա կանդ առաւ, հեռու նայեց, կարծես մտքերը ամփո- փելու, սարերից ձորերից բան իմանալու համար այդ մասին, մէկ անգամ էլ սուլեց և մտրակը շարժեց ու բոլորովին մի կողքին անցնելով մեզ լաւ տեսնելու համար, շարունակեց.

—Ահա Գօշ էք գնում, ով գիտէ գործ ունիք էնտեղ թէ չէ: Ձեզ պէս շատերին եմ տեսել էս սիրուն սարերն ու ձորերը, էս կանաչ արտերն ու արօտաները, հրէն մեր ետևում էն երկնքի պէս պարզ լիճը ոտքի տակ տալիս, ուրախանում, հիանում, բայց մենք հէնց նոյն այդ գեղեցիկ տեղերում ապրելով, էս սիրուն հողի վրայ մեր կեանքը մի մեծ բեռի նման է թուում մեզ՝ ծանր, անտանելի: Երբեմն նոյն իսկ հացի կարօտ ենք մնում.

—Ինչո՞ւ պիտի կարօտ լինիք, սիրուն հողեր են, ցանեցէք և կառավարուեցէք, վրայ բերեց Վահանը:

—Հա. ասելը հեշտ է, ախպէր ջան: Այ մի չորս կողմդ նայիր, ազատ մի թիզաշափ էլ է հող չկայ: Մարերի էն խորթ ու փորթ տեղերն են միայն մնացել անասունների կերի համար, մարդը էնքան շատացել է: Էն վաղ էր, երբ մի քանի ընտանիք միասին էին սպ- րում և էնքան հող կար, որ մէկ տեղը վարում էին, միւսը պահում եկող տարուայ համար: Այժմ հողը քիչ է: Երբ մենք բաժանուեցանք, ինձ մի փոքրիկ կտոր հող ընկաւ միայն. աշխատանքս ոչ ինձ էր հերիք անում և ոչ ընտանիքիս: Թողնեմ, ասայի, երկրագործութիւնը

և թողի. պարտք ունէի, չկարողացայ տալ և հոգս պարտապանիս մնաց. երևի որքան ուղի կպահի, մինչև ամսական 6—8 մանէթ նազդ փող կառնեմ և ամեն ինչ պատրաստ կլինի:

Այստեղ Յակովբը, որ երկար ժամանակ լուռ ականջ էր դնում մեծ ուշադրութեամբ և երբեմն մեղ նայում՝ ստուգելու համար արդեօք հետաքրքրում է մեզ կեանքի դժգոյն նկարագիրը թէ ոչ, —կտրեց խօսքի թելը:

— Եւ զո՞հ ես չէ՞ քո այժմեան վիճակից:

— Դէ սպասիր է: Եամչչիկ դարձայ, ինչ, պահանջներս կամաց-կամաց շատացան, տեսայ որ լաւ հագնուող եամչչիկները շատ «նաւողկայ» են ստանում, փող չլինայեցի, լաւ շորեր աւայ, երկարա-վիղ կօշիկներ աւայ, տաք վերարկու աւայ: Յետոյ էլ ցուրտը ընկաւ. էս սարերի ցրտից երևի դուք խտրար չէք ունենալ. առանց արաղի մարդու թուր սառչում բողաղին է կպչում, թռքերի ծայրերը մրմուռւմ են: Եւ ես ինձ արաղին տուի: Հեղհեղէ, ինչ մեղքս թագցնեմ, ընտանիքս աչքիցս ընկաւ—կամ եղած կամ չէ: Այ, մինչև էս առաջիկայ գիւղում ջանս չհանդատացնեմ, չեմ կարող առաջ գնալ. մա-նաւանդ էնտեղ մի որմին էլ կայ...: Հէյ աշխարք, նա էլ մի կողմից է դարդերս շատացնում: Փող շատ է պէտք, ախպէր ջան, շատ: Եւ երբ այդպիսի թեթեւ գողութիւններ անեմ, հիմա դուք կասէք մեղք է...

Ասաց երկար դէմքերիս նայեց և իւր անակնկալ հարցին պատասխան շատանալով երեսը դէպի ձիանքը դարձրեց:

— չիւ, հիււււ, սուկեց, մտրակը շարժեց և դնացքը արագացրեց:

Գ.

Գիւղից դէպի մեզ երկու ձիաւոր էին դալիս շտապ ընթացքով: Առաջինը մի կարմրերես բարձրահասակ տղամարդ էր հաստ-հաստ բխերով, երկար կօշիկները մինչև ծկները քաշած, իսկ երկրորդը, որ նրա ետևիցն էր գալիս, մի նիհար երիտասարդ էր փոքրիկ աչքերով ու տափակաւուն քթով. ըստ երևոյթին առաջինը տէրն էր, իսկ երկրորդը ծառան: Մեր կառապանը վաղուց էր նկատել եկողնե-րին և հետաքրքրութեամբ դիտում էր նրանց՝ իմանալու համար թէ ովքեր են: Երբ նրանք աւելի մօտեցան և դէմքերը պարզուելու վրայ էին, կառապանը արագութեամբ երեսը շուռ տուեց դէպի մեզ և աչքերն այս ու այն կողմ պարտցնելով կարծես փախտեան տեղ էր որոնում ու տեղ չգտնելով, յանցանքի մէջ բռնուածի նման մնաց սառած: Մի րոպէ տեկեց այդ գրութիւնը, որից յետոյ կարծես սիրտ առած նա տեղում ուղղուեց, աշխատելով բարձր պահել գլուխը

և ուղիղ՝ թիկունքը, մինչև որ ձիաւորները կառքին հաւասարուելով կանգ առան: Նրանցից մեծը մի վայրկեան լուռ կառապանի աչքերի մէջը նայելուց յետոյ գոռաց.

— So, շուն շան որդի, էն օրը շասացիր որ վաղը փողը կը բերես, աօ բաս դու նամուս չունիս:

— Տես, Սերգօ աղա, մինչև այժմ լուել եմ, այսուհետև չեմ լուելու, մինչև կոկորդոս հասցրիր, բաւական է:— Այստեղ մեզ նայելով և մեր աչքերի մէջ արհամարհանք նկատելով դէպի աղան, աւելացրեց կառապանը. — Զուն էլ ես, շան որդի էլ: Հարիւր անգամ միկնոյն պարտքը տուել եմ, էլի տամ: Արտա էլ պարտքի փոխարէն վարում ես, կնիկս էլ պարտքի փոխարէն շարաթուայ մեծ մասը տանդ բանեցնում ես, ձեռքս ընկած շահի բիստին էլ բերում քեզ եմ տալիս, անաստուած, բաս այսքանը բաւական չէ, էլի տամ:

— Ում մօտ տուիր, ինչ թղթով տուիր, հառամդադայ:

— Ինձ հառամդադայ շինեցիր, Սերգօ, ինձ... Հա ես քո...—

— Ասաց ու կառքից վայր իջաւ, վրայ վազեց և երկայն մտրակով մէկ-երկու դարկում էր Սերգօյի հրեսին ու գլխին: Էլ սպասելու տեղը չէր: Սերգօն ասպանդակեց ձիուն և արագ հեռացաւ, սպառնալիքներ կարգալով:

— Էյ, վատասիրտ աղուէս. այդ դեռ ոչինչ, ձեռքիցս հեշտ պրծար. հաւաքուած թոյնը դեռ յետոյ պիտի ճաշակես ձեռքիցս: Աստուծով շուտով իրար կպատահենք,—կանչեց կառապանը նրա ետևից:

Սիրտը հովացրած նա կրկին եկաւ, կառքը բարձրացաւ ու նստեց և այս անգամ շատ արագ ձիաները քշելով հասաւ գիւղ ու կանգ առաւ խանութի առջև: Նա մտաւ խանութ, իսկ մենք գնացինք գիւղը դիտելու, մինչև կառապանը վերջացնէր իւր գործը խանութում:

Դ.

Գիւղից դուրս էինք եկել և բարձրացել լեռան գլուխը, որտեղից ճանապարհը ոլոր-մոլոր պտոյտներով իջնում էր ցած: Ներքեւում ձորի մէջ հոսում էր գետակը իւր անարկու վշտոցով: Մերթ նա սողում էր ժայռերի տակով թագցնելով փրփուրը մացառների հետեւ կծկուած, մերթ ցոյց էր տալիս իւր փրփրագէղ մէջքը արհամարհելով երկու կողմից բարձրացած հսկայական լանջերը: Ահնք լուռ էինք. բնու-թեան բազմազան տեսարանները դարձեալ զբաւել էին մեզ և վերացրել կեանքից: Եթէ առաջներիս կառապանը, կեանքի այդ ողորմելի կտորը չլինէր, մենք երևի չէինք էլ գիտենալ, որ երկրի երեսին ենք, ուր փոքր ինչ առաջ թոյլի և գօրեղի հօր պայքարն էր

մղում մեր դիմաց: Կառապանն էլ լուռ էր. երևի մտքում կուռում էր Սերգոյի հետ, կամ հնարներ էր որոնում ազատուելու մի կերպ, եթէ դատարան քաշ տան և կամ գուցէ մի այլ աւելի ծանր, աւելի խռովեցուցիչ բանի համար էր մտածում:

— Ձեռ խօսում, Մարգար, դարձաւ Յակովբը կառապանին:

— Հէջ մարդու դարդ հարցնում էք, որ խօսեմ: Այսքան ժամանակ է էս ճանապարհով գնում եմ, եօթ ութ ամիս կլինի, յետ ու առաջ, առաջ ու հետ, մէկը իմ դարդը չհարցրեց: Ձեզ էլ ինչ ասացի, չիմացայ ինչպէս ասացի, սիրտս գրոհ էր տալիս, որ դուրս թուշի իւր ողորմելի բնից, գուցէ շանչախի նման ձեր գլուխն էլ ցաւացրի:

— Գիտենք էլի, ասաց Վահանը ընկճուած.— Էն սով դարդ չունի. բոլորս էլ դարդի ու ցաւ գերիներ ենք:

— Էզպէս չի, իմ ախպէրքս, իմ աղէքս: Երանի էն մարդուն, որ իր օջախից հեռու չի ապրել: Մինչև այժմ էլ յիշում եմ, թէ ինչպէս յոգնած ժամանակս արտը հնձելիս կամ կալը կախելիս կնիկս տաք թանապուրը կամ սառն մածնեփրթուշը բերում էր ու հովացնում սիրտս, ոյժ տալիս մարմնիս—քթիս ծուխը քուլաքուլայ վեր է ելնում: Աստուած է վկայ, դէպք է պատահել, երբ ուզեցել եմ ես քարափից ցած քցել ինձ և ջարդուած ջանս ժայռերի ծերպերին ու էզ գետի փրփուրին տալ: Տես, ախպէր ջան. էս կողմերը խիստ ցուրտ է լինում: Երբեմն մարդու էնպէս մի «սանջու» է բռնում, որ ուզում է միջից ծալուի. ասում ես. «հայ գիդի տունդ մօտիկ լինէր, գնայիր Աստուծու տուածից մի աման տաք կերակուր ուտէիր, կինդ քրանեցնէր քեզ և ետ բերէր». բայց ո՛ր, մտածում ես. «Դէ էսպէս է, էսպէս, հէնց միանգամից էզ խոր ձորը ձգիր քեզ ու պրծիր էլի»: Տեսէք, ախպէր, հրէն էնտեղ ճանապարհներս ջոկում է, ամեն բան ձեզ պարզն ասեմ և բաժանուենք, գուցէ էլ իրար չենք պատահելու: Ես որ իմ հայրական արհեստից բաժանուած չլինէի, էս խաթէն իմ գլուխս չէր գալ: Ի՞նչ թագցնեմ. էզ գիւղում,—ձեռքով ետեղ ցոյց տալով ասաց կառապանը,—հէնց էն խանութում մի կլին կայ, խանութպանի կինը: Քանի անգամ ցրտից փէտացած մտել եմ, քանի անգամ սանջուն կողքս բռնած ներս եմ խծկուել, քուր պէս խնամել է ինձ, օգնել, ուտեցրել, սաղացրել: Բայց, հեռի մեղանից, մարդս դազան է, էն էլ ամենակատարի գաղանը, փոխանակ քուր պէս սիրելու, ուրիշ աչքով սկսեցի նայել վրան: Սե այդ մէկ անգամ, երկու անգամ, երեք անգամ չէր կրկնում: Նա կարող էր հէնց առաջին անգամից իմ սանձը քաշել. բայց չքաշեց, ամեն անգամ բաւականանում էր կարմրելով ու խուսափելով: Մտացայ կին, երեխայ և ամբողջապէս էզ կնոջը

տուի ինձ: Հիմա ամեն անգամ էս գիւղովն անցնելիս մինչև էզ խանութը չմտնեմ, չեմ կարող առաջ գնալ: Իսկ փողիս բարաքեաթ չկայ, ուզում եմ երկար նստել խանութում և ստիպուած եմ փող շատ խարջել: Դէ հիմա բանն էսպէսա,—երեխորցս և կնոջս մոռանում եմ, էն խեղճ կնոջը ուզում եմ գլխից տանել, էս անտէր պարապմունքս էլ ինձ հետգհեաէ փչացնում է. օրուայ ստացածը օրը ուտում, ամուայ ստացածը ամուայ փչացնում եմ. էզ անաստուած մարդիկն էլ միւս կողմից են հոգիս հանում: Էս բոլորից պրծում չկայ: Ես իմ հողը, մի թիղաչափ էլ լինէր այն, չպէտք է թողնէի. չար մարդկանց վիղը կտորուի... բայց որ թողել եմ, օրավարձով և ամսավճարով ապրողը չեմ: Վճուել եմ հեռանալ այստեղից... Կամ բոլորովին կընկնեմ, կամ յաղթող գուրս կգամ: Թէ չէ էսօր էս քեօխի ձեռքում, էգուց էն համիի ճանկերում, միւս օրը մի անաստուած վաշխառուի ձեռքում, ով գիտէ դեռ գատաստան էլ քաշ կրտան, իրենց արգար դուրս կբերեն և քեզ պատժել տան. էնպէս պէտք է անել, որ մենք նրանց գատաստան կանչենք և այն էլ հասարակ գատաստան չլինի...

Հասանք ճանապարհի բաժանման տեղին:

Մարգարը անակնկալ կերպով մեղմացաւ գլխարկը հանեց, գլուխը խոնարհեց ու ողջունեց:

— Դէ բարի ճանապարհ, աղպէրներս, գուցէ էլի կպատահենք. Եթէ մի վատ բան արել եմ, կներէք: Ճանապարհ շատ կայ, այժմ ուր ուզում էք գնացէք:

— Գնաս բարով, Մարգար, յաջողութիւն: Առ այս արծաթն է մեզ այստեղ հասցնելուդ համար:

— Եթէ իմ նոր ճանապարհը սիրում էք, յետ վերցրէք այդ փողը: Քիչ առաջ ուզում էի ձեզ հետ խօսել գնի մասին յետոյ նստեցնել, բայց այժմ շատ բան անցել է ինձ համար, նոր ճանապարհի եմ այժմ:

Ճանապարհներս շարունակելով մենք նայում էինք իրար ետևից—Մարգարը դէպի մեզ, մենք դէպի Մարգարը, հետգհեաէ հեռանալով իրարից, մինչև որ կառքը լեռան ետևն անցաւ: Մենք մտքերի մէջ խորատուգուած շարունակում էինք մեր նոր ճանապարհը, բայց ոչ դէպի Գօշ:

Մարգարի ճանապարհն էլ լերան միւս կողմում նոր էր, գոնէ նորի սկիզբը:

Faint, mostly illegible Armenian text, likely bleed-through from the reverse side of the page.

20

25.549

897.99

4-65